

W numerze :

*“Księgozbiory i kolekcje archiwalne
w bibliotekach Opolszczyzny“
komunikaty z seminarium*

***Pomagamy sobie
w pracy***

opolski kwartalnik
informacyjno-metodyczny

3/2004

Wojewódzka Biblioteka Publiczna
im. Emanuela Smółki
w Opolu

POMAGAMY SOBIE W PRACY
Opolski kwartalnik informacyjno-metodyczny

Rocznik XLVIII

Nr 3

Opole 2004

Zespół redakcyjny:

Małgorzata Bartoszevska
Alicja Bujak
Joanna Czarkowska-Pasierbińska
Hanna Jamry
Violetta Łabędzka
Piotr Polus
Anna Śliwińska

ISSN 1427-8936

Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Emanuela Smółki
45-081 Opole, ul. Piastowska 18-20
tel. red. 077/453-64-74
e-mail: wbp-opole@wbp.opole.pl

Pracownia Małej Poligrafii WBP w Opolu
Nakład 160 egz.

Spis treści

Wanda Matwiejczuk

Księgozbiory i kolekcje archiwalne
w bibliotekach Opolszczyzny.....5

Karina Fedynyszyn

Kolekcje „szarej literatury” i „egzemplarza archiwalnego”
gromadzone w Bibliotece Głównej Politechniki Opolskiej
i jej agendach.....7

Tadeusz Grabuńczyk

Pochodzenie i historia starych druków
przechowywanych w Bibliotece
Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego14

Elżbieta Kampa

Kolekcja bibliofilska.
Dar Romana Sękowskiego
w zbiorach MBP w Opolu.....18

Barbara Kmieciak

Archiwum Związku Polaków
w Niemczech RODŁO w zbiorach
Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego.....23

Mirosława Koćwin

Przegląd zbiorów zabytkowych
Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu.....32

Alina Kubisa

Archiwum pedagogiczne i zbiory specjalne
Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu.....48

Izabela Kuc

Czasopisma i zbiory specjalne w Bibliotece PIN – Instytutu Śląskiego w Opolu.....	53
--	----

Feliks Smaczniak

Dokumenty archiwalne organizacji „Niepodległość i Demokracja” w zbiorach Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego.....	59
--	----

dr Wanda Matwiejczuk

Biblioteka Główna Uniwersytetu Opolskiego

Księgozbiory i kolekcje archiwalne w bibliotekach Opolszczyzny

Słowo wstępne

Bibliotekarze na Opolszczyźnie od wielu lat podejmują i realizują wspólne inicjatywy, sprzyjające integracji zawodowej. Płaszczyzna wzajemnej współpracy obejmuje zagadnienia: organizacyjne, merytoryczne, komputeryzację, promocję literatury, wymianę zbiorów, sprawny przepływ informacji naukowej, wypożyczanie międzybiblioteczne i inne. Pracownicy różnych bibliotek uczestniczą w akcjach, formach pracy i spotkaniach okolicznościowych, mających na celu połączenie działań, które w rezultacie przyczyniają się do lepszej obsługi czytelników i umacniają pozycję zawodową kadry bibliotecznej w środowisku. Odrębnym i bardzo istotnym zakresem współpracy jest doskonalenie zawodowe. Konferencje, szkolenia i wykłady, spotkania z wybitnymi przedstawicielami polskiego środowiska naukowego a w szczególności z bibliotekoznawcami, mają już swą tradycję. W 2003 roku Biblioteka Uniwersytecka w Opolu zapoczątkowała wspólne seminaria poświęcone wybranym problemom bibliotekarstwa. Pierwsze seminarium odbyło się we wrześniu tego roku i objęło zagadnienie „*Zasoby informacyjne bibliotek bliżej czytelnika*”. Kolejne seminarium na temat: „*Księgozbiory i kolekcje archiwalne w bibliotekach Opolszczyzny*” zorganizowano 12 maja 2004 r. To spotkanie miało miejsce w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Opolskiego i umożliwiło prezentację kilku interesujących i wartościowych księgozbiorów dawnych, archiwalnych, czasopiśmienniczych i specjalnych. Wykłady i komunikaty przygotowali i wygłosili bibliotekarze z Uniwersytetu Opolskiego, Politechniki Opolskiej, Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu, Miejskiej Biblioteki Pu-

blicznej w Opolu, Biblioteki Państwowego Instytutu Naukowego – Instytutu Śląskiego w Opolu i Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu. W seminarium uczestniczyło ponad osiemdziesięciu bibliotekarzy z bibliotek naukowych, publicznych, pedagogicznych i szkolnych. Tę formę komunikacji zawodowej o charakterze doskonalącym będziemy kontynuowali, podejmując nową problematykę, dzieląc się wzajemnie posiadaną wiedzą i doświadczeniem.

Karina Fedynszyn

Biblioteka Główna Politechniki Opolskiej

Kolekcje „szarej literatury” i „egzemplarza archiwalnego” gromadzone w Bibliotece Głównej Politechniki Opolskiej i jej agendach

Zbiory Biblioteki Głównej i jej agend liczą ok. 400 tys. jednostek inwentarzowych. Obejmują one publikacje związane tematycznie z dyscyplinami wykładanymi na uczelni, ze szczególnym uwzględnieniem nauk technicznych.

Do najciekawszych kolekcji naszej biblioteki można zaliczyć zbiory tzw. „szarej literatury”, czyli normy, patenty, materiały konferencyjne, katalogi, literatura firmowa oraz dokumenty w formie elektronicznej.

Termin „szara literatura” początkowo oznaczał dokumenty niedostępne tradycyjnymi drogami dystrybucji księgarskiej, nieobjęte rejestracją bibliograficzną i nieistniejące w spisach. Definicja ta została zmodyfikowana podczas konferencji „Grey Works ‘96”, gdzie „szarą literaturę” określano jako literaturę niekonwencjonalną, dostępną publicznie, która może być nieosiągalna normalnymi kanałami dystrybucji i może nie podlegać kontroli bibliograficznej.¹

Podstawowe znaczenie omawianego terminu zostało ustalone na Czwartej Międzynarodowej Konferencji na temat „szarej literatury” (The Fourth International Conference on Grey Literature – Waszyngton, październik 1999 rok). Obejmuje ona dokumenty rządowe, akademickie, biznesowe i przemysłowe, pozostające poza komercyjnym obiegiem wydawniczo-księgarskim.²

¹ Strojek A.: Znaczenie terminu szara literatura, *Zagadnienia Informacji Naukowej* 2000 nr 1, s. 64-76.

² Cisek S.: Szara literatura jako źródło informacji biznesowej : zarys problematyki, *EBIB* 11/2002(40), www.ebib.oss.wroc.pl.

Działalność w zakresie rejestracji szarej literatury prowadzi Ośrodek Przetwarzania Informacji. Organizuje on Krajowy System Informacji o Szarej Literaturze – POLSIGLE, dostępny na stronie internetowej: www.bazy.opi.org.pl/polsigle.

Baza poświęcona jest różnym rodzajom dokumentów niekonwencjonalnych i trudno dostępnych, na które składają się:

- sprawozdania i raporty naukowe, techniczne, ekonomiczne, społeczne i inne,
- materiały konferencyjne niepublikowane i niedostępne za pośrednictwem handlowych sieci księgarskich,
- normy i zalecenia techniczne,
- niepublikowane tłumaczenia,
- artykuły ukazujące się w czasopismach wydawanych w małych nakładach, udostępnianych nieodpłatnie lub o zasięgu lokalnym,
- niektóre dokumenty urzędowe,
- dokumentacja techniczna, promocyjna i reklamowa,
- dokumenty w formie elektronicznej.³

1. Wśród dokumentów „szarej literatury” do najczęściej poszukiwanych w bibliotekach Politechniki Opolskiej należą zbiory kolekcji materiałów konferencyjnych, które liczą ok. 4 tys. vol. Jest to kolekcja materiałów stanowiąca dary pracowników naukowych uczestniczących w konferencjach. Opisy bibliograficzne konferencji, seminariów, sympozjów, zjazdów i kongresów są prezentowane w programie informacyjno-wyszukiwawczym SOWA oraz bazie SYMPO. Jest to baza zawierająca informacje o materiałach konferencyjnych, oraz przed i pokonferencyjnych znajdujących się w bibliotekach polskich. Referaty zawarte w tych materiałach zawierają najnowsze osiągnięcia badań naukowych oraz najbardziej aktualne i szczegółowe informacje techniczne.

³ www.bazy.opi.org.pl/polsigle/polsigle_opis.htm

2. Kolekcja dokumentów normalizacyjnych w sieci bibliotek Politechniki Opolskiej liczy ponad 45.000 vol.

Normy techniczne są jawnymi przepisami, zazwyczaj pisemnymi, określającymi właściwości (np. rodzaj materiału), rozmiary, sposób wykonania (w aspekcie bezpieczeństwa wytwórcy lub użytkownika) danego wyrobu, określają powszechnie obowiązujące standardy techniczne, umożliwiają współpracę między fabrykami, krajami, częściami świata. Polska Norma PN to ustanawiana przez Polski Komitet Normalizacyjny państwowa norma techniczna, obejmująca definicje pojęć, symbole techniczne, podziały klasyfikacyjne, metody badawcze, wymagania jakościowe, projekty techniczne, procesy technologiczne, budowle itp.; stosowanie PN jest dobrowolne (od 1 I 1994 r.) poza przypadkami, w których obowiązek ich stosowania został wprowadzony w drodze ustaw lub rozporządzeń.⁴

Biblioteka posiada i udostępnia:

- komplet Polskich Norm (PN), w tym normy serii ISO 9000, ISO 14000, EN 45000,
- kopie projektów Polskich Norm skierowane do ankiety powszechnej,
- normy branżowe (BN),
- katalogi Polskich Norm; wersja papierowa i elektroniczna,
- informatory PKN,
- miesięcznik „Normalizacja”.

Od kwietnia 2004 r. w Bibliotece Głównej Politechniki Opolskiej funkcjonuje Punkt Informacji Normalizacyjnej, który prowadzi pełną obsługę użytkowników regionu opolskiego w zakresie normalizacji.⁵ Na bieżąco aktualizowane zbiory ułożone są wg identyfikatorów tematu normalizacyjnego (grup alfabetycznych, symboli i numerów norm). Taki sposób ułożenia norm sprawia, że wyszukanie potrzebnej normy trwa kilka minut.

⁵ www.bg.po.opole.pl

3. Zbiór opisów patentowych stanowi kolekcję zawierającą blisko 140.000 dokumentów, ułożonych wg Międzynarodowej Klasyfikacji Patentowej.

Patenty są dokumentami wydawanymi przez Urząd Patentowy; potwierdzają oryginalność zgłoszonego wynalazku i nadają określonej osobie (fizycznej lub prawnej) prawo do wyłącznego korzystania z niego w sposób zarobkowy i zawodowy na terytorium kraju, którego dotyczą decyzje tego urzędu. Ochroną patentową obejmuje się też technologie produkcyjne, a ostatnio także rozwiązania marketingowe.⁶

4. Biblioteka Wydziału Budownictwa zgromadziła w swoich zbiorach ciekawą i często wykorzystywaną przez studentów i pracowników naukowych kolekcję literatury firmowej, liczącą ponad 5.000 vol. Zawiera ona m.in. albumy i katalogi jak również *Aprobaty Techniczne Instytutu Techniki Budowlanej*, *Świadectwa Dopuszczenia do Stosowania w Budownictwie* oraz *Instrukcje, Wytyczne, Przewodniki Instytutu Techniki Budowlanej*.

Dużą popularnością cieszą się *Aprobaty Techniczne ITB*, stwierdzają one przydatność wyrobów budowlanych do zamierzonego stosowania i określają właściwości użytkowe i własności techniczne wyrobów. Udzielane są na wniosek producenta wyrobu i są własnością firm, które je uzyskały.⁷

Pomocne przy tworzeniu projektów budowlanych są również *Katalogi Budownictwa*. Jest to zbiór około 4.000 kart katalogowych opracowanych przez Centralny Ośrodek Informacji Budownictwa. W katalogach prezentowany jest opis, asortyment i charakterystyka techniczna materiałów, wyrobów i elementów budowlanych posiadających aprobaty techniczne lub certyfikaty. Obecnie wydawane są w formie katalogów.

⁶ www.encyklopedia.interia.pl

⁷ Galkowski Z., Tworek J.: *Działalność aprobacyjna ITB w: Seminarium „Instytut Techniki Budowlanej dla przemysłu - TRAGBUD 201”*, Katowice, 2001, s. 5-6.

5. Ogromnym zainteresowaniem cieszą się wśród czytelników Biblioteki Głównej bieżące katalogi, wykazy, roczniki, cenniki i informatory. Są one jednym z najbardziej aktualnych źródeł informacji technicznej. Najczęściej wykorzystywane do referatów i projektów są informacje o produktach i usługach tj.: *Katalogi elementów elektronicznych i elektrycznych, Katalogi ELFA., Katalogi SWW.* Są to materiały szybko tracące aktualność i dlatego nie wpływają na stan majątkowy Biblioteki.

6. Podobną grupę dokumentów stanowią materiały rejestrowane pod nazwą „egzemplarz dydaktyczny”. Jest to literatura zawierająca wydawnictwa niepublikowane w formie książki czy czasopisma, szybko dezaktualizująca się, pomocna w pracy dydaktycznej i naukowo-badawczej. Kolekcja ta zawiera sprawozdania i raporty z badań, biuletyny informacyjne i szkoleniowe, wykłady, dyrektywy, programy nauczania itp., liczy ok. 500 vol.

7. Szczególne miejsce w zbiorach bibliotecznych zajmuje dorobek naukowy pracowników Politechniki Opolskiej. Gromadzony w Czytelni Biblioteki Głównej zbiór prac doktorskich liczy 177 dokumentów.

8. W bibliotekach Politechniki Opolskiej gromadzone są również dokumenty w formie elektronicznej w tym: dyskietki i płyty CD zawarte w książkach i czasopismach. Stanowiska multimedialne zapewniają dostęp do zasobów polskich i zagranicznych baz danych oraz czasopism elektronicznych m in. *Springer, Ebsco, Science Direct.*

Kolekcje „szarej literatury” stanowią w naszych zbiorach bibliotecznych jedno z najcenniejszych źródeł bieżącej informacji naukowo-technicznej. Zawierają dane dotyczące najnowszych osiągnięć technologicznych, są nośnikiem ogromnej ilości najbardziej aktualnych informacji, chętnie wykorzystywane przez pracowników naukowych i studentów do prac naukowo-badawczych. Materiały zawarte w „szarych publikacjach” odgrywają również ogromną rolę w do-

starczaniu informacji gospodarczych, biznesowych i technicznych w środowisku lokalnym.

Stąd też obserwuje się stały wzrost zainteresowania tego typu dokumentami jako nośnikami informacji dla całej gospodarki, a w szczególności dla małych i średnich przedsiębiorstw, których rozwój decyduje ostatecznie o tempie wzrostu gospodarczego i wzroście dochodu narodowego.⁸

Oprócz gromadzenia i udostępniania wydawnictw najnowszych biblioteka ma również za zadanie archiwizowanie materiałów bibliotecznych. W tym celu tworzona jest, w ramach retrokonwersji, kolekcja, której nadano status „egzemplarz archiwalny”. Jest to zbiór książek wydanych przed rokiem 1980. Jeden egzemplarz danego wydania jest zabezpieczony do celów archiwalnych i udostępniany jedynie w czytelni. Zbiór ten zawiera wiele ciekawych publikacji, jednakże nie zawsze aktualnych, ze względu na szybko rozwijający się postęp techniczny, szczególnie jeśli chodzi o informatykę. Jednakże do celów naukowych i dydaktycznych materiały te są również wykorzystywane, gdyż część informacji w nich zawartych jest nadal poszukiwana. Są również źródłem informacji o wartości historycznej, dotyczącej rozwoju nauk technicznych w Polsce i na świecie. W trakcie melioracji katalogu komputerowego zabezpieczono już w ten sposób 1.700 dokumentów.

Polityka gromadzenia zbiorów w naszych bibliotekach podyktowana jest potrzebami pracowników naukowych i studentów jak również społeczności lokalnej. W pracach naukowo-badawczych i projektach technicznych niezbędne wydaje się sięgnięcie do zasobów „szarej literatury”, zawierających bardziej szczegółowe i aktualne dane,

⁸ Malinowska E. : *Szara literatura czynnikiem innowacyjnego i konkurencyjnego rozwoju gospodarczego w Europie i w Polsce w: System informacji dla małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) na przykładzie rozwiązań krajów UE w zakresie szarej literatury*, Warszawa, 12 października 2001r. : materiały konferencyjne, Warszawa, 2001.

a stanowiących uzupełnienie wiadomości zawartych w książkach i czasopismach – głównych nośnikach informacji. Do unikatowych i bardzo poszukiwanych dokumentów należą kolekcje norm i patentów, gdyż są one trudno dostępne. Ogromny zasób aktualnych informacji naukowych i technicznych zapewnia również dostęp do baz danych. Prace i badania naukowe często też opierają się na materiałach archiwalnych, w których można dotrzeć do źródła pochodzenia informacji, historii rozwoju danej dziedziny wiedzy oraz przedstawić przegląd badań i poglądów na dany temat.

ks. Tadeusz Grabuńczyk

Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego

Pochodzenie i historia starych druków przechowywanych w Bibliotece Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego¹

Biblioteka Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego w swoich pomieszczeniach przechowuje obecnie bardzo cenny zbiór rękopisów i starych druków, stanowiący na pewno jeden z bogatszych księgozbiorów archiwalnych na Opolszczyźnie. Warto przypomnieć historię tej kolekcji, która – zanim znalazła się w Opolu – przeszła burzliwe koleje losu.

Data historyczną był rok 1810, kiedy to – w związku z sekularyzacją mienia kościelnego przeprowadzoną na terenie Prus i związaną z tym faktem kasacją zakonów – powstała możliwość przekazania do Domu Księży w Nysie rękopisów i starych druków z okresu od XIV do XIX wieku. Pochodziły one zwłaszcza z nyskich zsekularyzowanych klasztorów i kolegiaty. Rękopisów było niewiele i miały charakter głównie liturgiczny, natomiast zasób starych druków obejmował prawie 10 tys. dzieł stanowiących około 8 tys. woluminów, w tym prawie 170 inkunabułów. Książki pochodziły z plebanii i dawnych klasztorów ówczesnej opolskiej Administracji Apostolskiej. Po wojnie, w 1945 roku zbiór ten przewieziony został do Kurii Biskupiej

¹ Tekst opracowany na podstawie: N. Widok, *Teksty patrystyczne w inkunabułach zbiorów Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Nysie*, w: *Tradycje kultury antycznej na Śląsku*, Opole 1997, s. 283–287; K. Pawlik, *Zbiory specjalne Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Nysie (obecnie w Opolu)*, w: *Studia i materiały z dziejów Śląska, T. 24*, Katowice 1999, s. 120–126; K. Dola, K. Pawlik, *Biblioteka i czytelnia*, w: *Wyższe Seminarium Duchowne w Nysie–Opolu. Księga jubileuszowa*, (red. K. Dola, J. Waloszek), Opole 2000, s. 267–271.

w Opolu, gdzie był przechowywany do roku 1957. Wzbogaciły go z czasem książki należące wcześniej do Państwowego Gimnazjum Katolickiego „Carolinum”, przywiezione w 1947 roku z Nysy do Kurii w Opolu. Były to książki głównie o treści teologicznej i prawno-kanonicznej.

To tutaj, w Opolu wykonano pierwsze próby katalogowania tego wielkiego zbioru. Pracy tej podjął się latach 1955–1957 ks. Wacław Schenk, wówczas pracownik Kurii Diecezjalnej w Opolu. Wykonał on karteczki z opisami bibliograficznymi, które później zostały umieszczone w poszczególnych tomach. Prace nad katalogowaniem zostały przerwane w 1958 roku, gdyż – w związku z koniecznością znalezienia pomieszczeń dla archiwum diecezjalnego – wszystkie zbiory zostały przewiezione z Opolo do Wyższego Seminarium Duchownego w Nysie.

Kolejna próba skatalogowania zbioru została podjęta w latach 1962–1963 przez ks. Mariana Pleśniaka, któremu udało się zinventoryzować dużą część druków z XVI i XVII wieku. Szansa stworzenia katalogu inkunabułów pojawiła się w 1964 roku, kiedy to w Bibliotece Narodowej przygotowywano do wydania drukiem centralny katalog inkunabułów w Polsce. Jego autorki – Maria Bohonos i Eliza Szandorowska – sporządziły w formie maszynopisu „Spis inwentaryzacyjny inkunabułów Biblioteki Seminarium Duchownego w Nysie”, który pojawił się później w katalogu centralnym. Spis ten jest również dzisiaj praktycznie jedynym istniejącym katalogiem inkunabułów.

Następnie w 1973 roku, z myślą o katalogu fotograficznym, który miał być tworzony, klerycy wykonali zdjęcia kart tytułowych druków z XVI i w części z XVII wieku, zbędne okazały się wówczas karteczki przygotowane przez ks. Schenka. W latach 1993–1995 fotografie kart tytułowych stały się w pełni kartami katalogowymi. Naniesiono na nie i równocześnie na książki sygnatury dwuczłonowe, w których liczba rzymska oznacza wiek, a arabska numer kolejny. Praktycznie do dzisiaj jest to jedyny istniejący katalog starych druków, niestety niepełny.

W 1997 roku, w związku z powstaniem na Uniwersytecie Opolskim Wydziału Teologicznego oraz przeniesieniem Wyższego Seminarium Duchownego z Nysy do Opola, zaistniała również konieczność przewiezienia stamtąd wszystkich zbiorów, w tym starych druków. Niestety, zanim to nastąpiło, powódź – która przeszła przez Nysę 8 lipca – nie oszczędziła również zgromadzonych w Seminarium cennych zbiorów. Zdołano w pośpiechu przenieść na wyższe piętro inkunabuły oraz druki szesnastowieczne i siedemnastowieczne. Część zbiorów z XVII i XVIII wieku ułożona na niższych półkach uległa niestety zniszczeniu. Tę część, która ocalała po powodzi, przewieziono jeszcze w 1997 r. do nowo wybudowanej Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego, która odtąd stała się również Biblioteką Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

Dzięki staraniom rektora Wyższego Seminarium Duchownego ks. Joachima Waloszka udało się odrestaurować część starych druków zniszczonych przez powódź. Prac konserwatorskich podjęły się m.in. pracownice poznańskie Jana Donajewskiego i Ireny Łukaszek oraz pracownia gnieźnieńska Marzeny Szczerkowskiej. Odnowiono ponad 3 tys. woluminów. W lipcu i sierpniu 2003 roku były rektor WSD ks. prof. Kazimierz Dola wraz z grupą kleryków podjął się uporządkowania posiadanego księgozbioru. Został on ułożony chronologicznie według stuleci i ulokowany w dwóch pomieszczeniach. Zbiór ten ciągle jednak czeka na pełne skatalogowanie. Biorąc pod uwagę straty poniesione podczas powodzi, obecną liczbę starych druków szacuje się na ok. 6 tys. woluminów, z czego 122 to inkunabuły, a więc druki tłoczone do 1500 roku.

Trzeba wspomnieć, że zbiory te posiadają wielką wartość naukową i tym bardziej wymagają opracowania i skatalogowania, aby mogły służyć badaczom i pracownikom naukowym. Stare druki to głównie literatura teologiczna i filozoficzna. Można wśród nich znaleźć także księgi liturgiczne, rytuały, śpiewniki, a nawet mapy. Ks. Norbert Wiodok – prowadząc badania nad treścią inkunabułów – zauważył, że aż 20 z nich zawiera teksty patrystyczne. Są to dzieła m.in. św. Ambro-

żego, św. Grzegorza Wielkiego, św. Hieronima czy św. Augustyna, którego dzieło *De civitate Dei (O państwie Bożym)* pochodzące z 1470 roku jest jednym z najstarszych w kolekcji. Pozostałe inkunabuły zawierają dzieła średniowiecznych teologów, m.in.: Piotra Lombarda, Tomasza z Akwinu, Alberta Wielkiego. Są również różne wydania Biblii, dekrety i rozporządzenia papieży m.in.: Bonifacego VII, Klemensa V, Sykstusa IV czy Piusa II.

Ks. Widok – opierając się na ręcznych notatkach własnościowych, umieszczonych na pierwszych stronach dzieła – zwrócił również uwagę na pochodzenie inkunabułów. W większej części pierwszymi ich właścicielami były klasztory nyskie: jezuitów, kapucynów i franciszkanów oraz klasztor cystersów w Henrykowie i jezuitów we Wrocławiu. Oznacza to, że inkunabuły te są śląskiej proveniencji. Wprawdzie drukowane były daleko od Nysy – bo aż w Lyonie, Strasburgu czy Wenecji – to jednak pewną ich ilość mogli przywieźć ze sobą na Śląsk kanonicy nyscy, którzy wracali po studiach w krajach zachodnich. Drugim właścicielem większości inkunabułów był Dom Księży w Nysie, gdzie trafiły – jak już wspomniano – po sekularyzacji na terenie Prus w XIX wieku. Trzeba przyznać, że posiadane zbiory inkunabułów i starych druków stanowią niezwykle cenną kolekcję archiwalną na Opolszczyźnie i są wielkim dziedzictwem kulturowym Śląska Opolskiego.

Kolekcja bibliofilska. Dar Romana Sękowskiego w zbiorach MBP w Opolu

W literaturze znajdujemy publikacje poświęcone złożonej dziedzinie ludzkiej działalności, jaką jest zbieractwo. K. Pomian w książce „Kolekcjonerstwo i filozofia”¹ przybliżył uwarunkowania historyczne, filozoficzne i społeczne stanowiące podstawy gromadzenia wszelkich dóbr kultury materialnej i duchowej. Jego zdaniem powstawały i powstają kolekcje zasobne należące do koneserów sztuki oraz zbiory o skromniejszej wartości, ale będące przykładem nieograniczonej gorliwości i chęci obcowania z ulubionymi i interesującymi przedmiotami.

Skłonność gromadzenia wszelkich dóbr jest cechą człowiekowi przyrodzoną. Bibliofil instynkt gromadzenia kieruje ku książkom. Encyklopedyczna formuła bibliofilstwa brzmi: „jest to miłośnictwo, znawstwo i zbieractwo książek”, uwzględniające w starannym i przemyślanym ich doborze zarówno element treści jak też cechy bibliograficzno-formalne.(...)

Bibliofilstwo w szerszym rozumieniu oznacza również poszanowanie książki w ogóle i obejmuje także troskę o właściwy sposób jej wytwarzania, zabezpieczania i wykorzystywania”². Jednocześnie „gromadzenie zbiorów biblioteki czy kolekcji podobne jest budowaniu, wszelka zaś budowa zwykle odbija coś z natury budowniczego”³.

Przekazany bibliotece dar Romana Sękowskiego odzwierciedla

¹ K. Pomian *Kolekcjonerstwo i filozofia*. (Narodziny nowożytnego muzeum) (w:) *Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej*, T.21: 1979.

² Bibliofilstwo [hasło w:] *Encyklopedia wiedzy o książce* pod redakcją A. Birkenmajera, B. Kocowskiego, J. Trznadłowskiego i in. Ossolineum, Wrocław 1971, s. 149.

³ M. Rokosz: *O istocie bibliofilstwa*, Warszawa 1991, s. 14.

wieloletnie i rozległe zainteresowania darczyńcy historią w tym szczególnie historią pisma, drukarstwa, książki i bibliotek, a także szeroko pojętym kolekcjonerstwem i bibliofilstwem. Wśród prawie 500 przekazanych bibliotece egzemplarzy znajduje się około 50 egzemplarzy książek dziewiętnastowiecznych.

Najstarszy przekazany druk pochodzi z 1803 roku i jest to tom „Dzieł poetyckich” Ignacego Krasickiego wydany nakładem Franciszka Dmochowskiego. Inne pozycje to również przykłady wydań literatury pięknej m.in. – „Przedświt” i „Irydion” Zygmunta Krasieńskiego wydane w serii „Biblioteczki Polskiej” w Wiedniu w 1915 r. oraz „Książd Kordecki obrońca Częstochowy” Józefa Ignacego Kraszewskiego, wydany przez Krakowskie Towarzystwo Oświaty Ludowej w 1908 r. z ilustracjami Piotra Stachewicza, a także pierwsze polskie wydanie powieści – „Królewska Wysokość” Tomasza Manna wydanej we Lwowie w 1929 r. w wydawnictwie „Minerwa”.

Interesujące ze względu na osobę tłumacza Antoniego Edwarda Odyńca są „Dramaty” Byrona z 1897 roku. Miejska Biblioteka Publiczna otrzymała także kilka publikacji z serii „Ciekawe powieści” wydawane jako bezpłatny dodatek „Tygodnika Ilustrowanego” przez Wydawnictwo Gebethnera i Wolffa.

Cenną z punktu widzenia historycznego jest kolekcja książek związana z Wielką Emigracją. Były to książki o treści patriotycznej celowo wydawane w małych formatach – 16°, by można je było łatwiej przewozić przez granicę. Wydawano je w Księgarni Luxemburskiej, którą założył syn Adama Mickiewicza – Władysław. Otrzymana kolekcja liczy ponad 20 woluminów.

Są to m.in.:

- „Kantyczki”
- „Dziennik Podróży Józefa Kopcia”
- „Psałterz Dawidowy” cz. I i II Jana Kochanowskiego
- „Artykuły Pielgrzyma Polskiego” Adama Mickiewicza.

We wszystkich egzemplarzach na odwrocie karty tytułowej widnieje mapa Polski z granicami od Morza Bałtyckiego do Morza Czarnego

w medalionie, w otoku którego umieszczony został napis: „Wolność, Równość, Całość”.

Dodatkowo „Artykuły Pielgrzyma Polskiego” otwiera odezwa Władysława Mickiewicza „Do przyszłych powstańców polskich”, której pierwsze zdanie brzmiało „Nie wolno bez popełnienia grzechu wątpić o zmartwychwstaniu Narodu Polskiego (...)”.⁴

Publikacje z początku dwudziestego wieku i wydania międzywojenne to znacznie większa liczba przekazanych pozycji. Są to publikacje najbardziej znanych oficyn wydawniczych tego czasu i często przykłady sztuki drukarskiej, wydawniczej i introligatorskiej.

Ofiarowano bibliotece około 20 woluminów, które ukazały się w serii „Biblioteki Dzieł Wyborowych”. Są wśród nich m.in. „Wiersze” Wiktora Gomulickiego z 1901 r. i „Poezje” Artura Oppmana z 1903 r. Kolejne książki pochodzą z poznańskiej oficyny Ryszarda Wegnera. Wydawał on znakomitą serię „Cuda Polski”. W przekazanej kolekcji odnajdziemy również wydawnictwa Michała i Zygmunta Arcta oraz Alfreda Altenberga.

Z tej drugiej oficyny pochodzi „Historia poezji polskiej w XVI i trzech pierwszych dziesiątkach lat wieku XVII” Romana Pilata z 1908 r. Biblioteka otrzymała również wydawnictwa z Księgarni Polskiej Bernarda Połonieckiego we Lwowie, która wydawała książki na wysokim poziomie edytorskim. Posiadała nowoczesną drukarnię i własną introligatornię. Drukowała utwory pisarzy niemal całej Młodej Polski oraz współczesnych z okresu do 1914 r. Parę otrzymanych publikacji to wizytówka Wydawnictwa Gebethnera i Wolffa, jednej z największych firm wydawniczo – księgarskich w Polsce XIX i XX wieku, specjalizującej się w wydawaniu zarówno klasyków jak i żyjących wówczas pisarzy. Dla biblioteki szczególnie cenne są przykłady wydań oficyn działających na Śląsku: w Mikołowie, Bytomiu i Gliwicach mające wartość historyczną i regionalną m.in. broszura księdza Jana Kudery „Obrazy Ślązaków”.⁵

⁴ A. Mickiewicz: *Artykuły pielgrzyma polskiego*, Paryż (brw), s.3.

⁵ J. Kudera: *Obrazy Ślązaków. Wspomnienia godnych*, Mikołów 1920.

Zbiory biblioteki powiększyły się o pozycje z zakresu sztuki i grafiki m.in. takie jak „Zabytkowa architektura polska w tekach”⁶ i katalogi zabytków sztuki w Polsce poszczególnych województw wydawane w latach pięćdziesiątych i osiemdziesiątych. Około 20 przekazanych bibliotece egzemplarzy to opracowania poszukiwane przez kolekcjonerów: począwszy od „Polskich pasów kontuszowych”⁷ poprzez wszystkie dziedziny sztuki użytkowej jak porcelana, fajans, szkło, złotnictwo, ceramika itp.

Największą część darowizny stanowią publikacje poświęcone historii pisma, drukarstwa, a także historii książki i grafiki oraz dziejom bibliotek wydawane w okresie międzywojennym i współcześnie. Do ciekawszych należą „Papyrologia” F. Smolki i Jerzego Manteuffla wydana we Lwowie w 1933 r. oraz „Grafika polska w świetle krytyki zagranicznej”⁸ z rycinami Kazimierza Sichulskiego, Zofii Stryeńskiej, Leona Wyczółkowskiego i Władysława Skoczylasa, a także jedno z pierwszych wydanych w Polsce opracowań poświęconych ilustracyjnemu technikom drukarskim zawierające przykłady i wzory poszczególnych technik artystycznych od autotypii jednokolorowej poprzez fotooffset wgłębnny, wkłęsłodruk do chromolitografii.⁹ Warto również wspomnieć inne otrzymane publikacje jak: „O miłości do ksiąg w Polsce” Stefana Dembego z 1925 roku, wydanej w nakładzie 45 egzemplarzy z okazji zjazdu bibliofilów w Poznaniu czy „Dziejach abecadła” Ryszarda Ganszyńca z 1935 roku.

Na uwagę zasługują również przykłady rzadkich, niespotykanych opraw wydawniczych jak np. oprawa imitująca tłoczoną złotą blachę kilkutomowego wydania dzieł Wielanda¹⁰ w języku niemieckim czy oprawa w płótno, tłoczone w złote wzory z intarsją metalową

⁶ *Zabytkowa architektura polska w tekach ikonograficznych działu dokumentacji naukowej Muzeum Narodowego w Warszawie*, Wrocław 1983.

⁷ M. Taszycka: *Polskie pasy kontuszowe*, Kraków 1985.

⁸ F. Siedlecki: *Grafika polska w świetle krytyki zagranicznej*, Warszawa 1927

⁹ *Druk książek i czasopism*, Poznań 1938.

¹⁰ *Wielands Werke*, 3t. Berlin (brw).

Ch. Oesera¹¹ w języku niemieckim, a także wydanie publikacji Pascala w języku francuskim oprawione w białą skórę oraz „Estetyka” Karola Lemckiego oprawiona w czerwoną skórę ze złoceniami, jak również „Maria” Malczewskiego – albumowe wydanie oprawione w niebieskie płótno ze złoceniami.

W większości przekazane bibliotece książki opatrzone są ekslibrisami darczyńcy i wszystkie uzupełniono pieczętą z napisem „Dar Romana Sękowskiego”.

Miejska Biblioteka Publiczna otrzymała także 3 tysiące ekslibrisów.

Przekazana kolekcja nie została jeszcze opracowana, ale wśród tej dużej liczby ekslibrisów są ekslibrisy przedwojenne, zarówno bibliotek jak i osób prywatnych: naukowców i bibliofilów, wykonane przez znanych grafików polskich m.in.: Józefa Cholewińskiego – wybitnego drzeworytnika, Andrzeja Kandziorę, Bogusława Brandta – miedziorytnika, Rudolfa Mękickiego – znanego lwowskiego bibliofila, grafika i kolekcjonera.¹² Przeważająca część otrzymanych księgoznaków to ekslibrisy powojenne bibliotek, wydawnictw, księgarń, ekslibrisy okolicznościowe imprez kulturalnych, targów książki oraz znaki własnościowe księgozbiorów indywidualnych, a także katalogi wystaw i kolekcji ekslibrisów.

Dar Romana Sękowskiego został powiększony o zbiór pierwodruków publikacji Marii Konopnickiej i Stanisława Wyspiańskiego otrzymanych od Ryszarda Pietkiewicza – bibliofila z Katowic.

Pozyskany zasób otrzymał w zbiorach Miejskiej Biblioteki Publicznej w Opolu określenie Gabinetu Książki. Stanowi dla nas nieocenioną pomoc metodyczną w organizowaniu lekcji bibliotecznych oraz wystaw, których tematami są dzieje książki, drukarstwa i bibliotek, a także ułatwia przekazywanie dzieciom i młodzieży informacji z zakresu rozwoju technik graficznych i drukarskich, stwarzając szersze możliwości popularyzacji historii książki i piękna sztuki wydawniczej.

¹¹ Ch. Oeser: *Briefe an eine Jungfrau uber die hauptgenstände der Aesthetik*, Lipsk 1880.

¹² M. Grońska: *Eklibrisy*, Warszawa 1992.

Barbara Kmieciak

Biblioteka Główna Uniwersytetu Opolskiego

Archiwum Związku Polaków w Niemczech RODŁO w zbiorach Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego

Od niespełna 5 lat Biblioteka Główna Uniwersytetu Opolskiego jest w posiadaniu „Zbioru archiwalnego Związku Polaków w Niemczech – ludzi spod znaku Rodła”, zwanego potocznie Archiwum Rodła. Od momentu przekazania cieszy się dużym zainteresowaniem środowiska naukowego, gdyż zgromadzone archiwalia mogą stanowić materiał źródłowy dla badaczy problemów w narodowościowych okresu międzywojennego i powojennego oraz biografów. Dla Opolan zbiór jest cenny ze względu na prężną działalność ZPwN na tym terenie – Dzielnicy I, ze względu na osobę Edmunda Osmańczyka – czołowego działacza związkowego – senatora ziemi opolskiej, w końcu ze względu na to, że duża część zbioru dotyczy problematyki śląskiej, osób wywodzących się i działających na Śląsku.

Z korespondencji Edmunda Jana Osmańczyka wynika, że w pierwszych planach zbiór miał być przekazany do Instytutu Śląskiego. Należy wspomnieć, że w prace wstępne nad zabezpieczeniem i nadaniem układu zaangażowana była śp. kustosz dypl. mgr Ewa Wyglenda, ceniony śląskoznawca i skrupulatny bibliograf. Niestety w krótkim czasie choroba uniemożliwiła dalsze konsultacje ze znawczynią tematu.

Archiwum Rodła często określano mianem archiwum Edmunda Osmańczyka. Pośród przekazanych materiałów znaczna część dotyczy działalności i twórczości senatora ziemi opolskiej, stąd powstaje problem, czy materiałów tych nie traktować jako spuściznę osobistą twórcy archiwum?¹ Cały przekazany zbiór nie spełnia jednakże kry-

¹ A. Kulecka, *Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce*, *Archeion* t. 100 (1999), s. 87-89.

teriów zespołowości charakteryzującej spuścizny naukowe. Zbiór powstał dzięki pracy naukowej i pośrednictwu reprezentującego Związek Edmunda Osmańczyka, a także skrupulatnemu pozyskiwaniu materiałów przez osobistą asystentkę i pozostająca w cieniu Osmańczyka współpracownicę, Helenę Lehr. Faktycznie gromadzone materiały archiwalne napływały od wielu ludzi, działaczy związkowych, ludzi spod znaku Rodła. Stąd ostatecznie twórcą umownym jest Związek Polaków w Niemczech².

Daty powstawania zbioru archiwalnego trudno jest ustalić ściśle, można jedynie zarysować cezurę czasową na przełom lat 60/70-90. Niewielka część zgromadzonych materiałów archiwalnych sięga czasu pierwszych lat działalności Związku Polaków w Niemczech i lat życia pokolenia ludzi *spod znaku Rodła*. Początkowo gromadzone dokumenty stanowiły warsztat naukowy do „Leksykonu Polactwa w Niemczech” i książki „Polacy spod znaku Rodła”, publikacji wydanej z okazji 50-lecia Związku Polaków w Niemczech w 1972 roku. Dlatego pod względem informacyjnym część zbioru pokrywa się z treścią wydanych publikacji.

Na mocy sporządzonego w 1988 roku dwustronnego oświadczenia właścicielami i dysponentami zbioru po śmierci jednego z współtwórców pozostawał drugi, dlatego po śmierci Edmunda Osmańczyka w 1989 roku archiwum przejęła i prowadziła w swoim domu, w Warszawie do końca swego życia Helena Lehr. Przed śmiercią seniorka „Rodła” wyraziła życzenie, aby zgromadzone przez wiele lat zbiory dokumentujące działalność Związku Polaków w Niemczech, przekazane zostały Uniwersytetowi Opolskiemu³. Dnia 19 października 1999 syn Heleny Lehr, Jose Luis Pelaéz, w obecności wdowy Jolanty Klimowicz-Osmańczyk, przekazał Archiwum Rodła Uniwer-

² Por. *Zbiór archiwalny w: Polski słownik archiwalny*, Warszawa 1974, s. 90-91; H. Robótka, B. Ryszewski, A. Tomczak, *Archiwistyka*, Warszawa 1989, s. 15-16.

³ F. Kosma, *Spełniony testament*, *Nowa Trybuna Opolska* 1999 nr 246, s. 2.

sytetowi Opolskiemu, który darowiznę zdeponował w uniwersyteckiej Bibliotece Głównej. Darczyńca Pelaéz w imieniu swoim i matki zastrzegł w akcie darowizny, że musi to być „archiwum żywe, z którego będą mogli czerpać ludzie nauki i wszyscy zainteresowani tą szczególną kartą w dziejach historii”⁴.

Chcąc przedstawić strukturę i zawartość zbioru w skrócie należy scharakteryzować Związek Polaków w Niemczech. Związek Polaków w Niemczech (ZPwN) działał na obszarze całej Rzeszy Niemieckiej w latach 1922-1939 jako organizacja, której zadaniem była obrona praw obywateli niemieckich, przyznających się do polskiego pochodzenia bez względu na wyznanie i światopogląd. Celem związku było pogłębienie świadomości narodowej w środowisku polskim w Niemczech, umacnianie jego więzi z całym narodem i z Polską, politycznym, gospodarczym i kulturalnym rozwoju tego środowiska, obroną jego praw wobec państwa i godna jego reprezentowania na platformie międzynarodowej⁵.

Związek Polaków ogarniał rozległe dziedziny działalności. Do głównych zadań działaczy środowiskowych należało rozwijanie samodzielności gospodarczej, poprzez tworzenie spółdzielczości i banków polskich. Należy wspomnieć także o szerokiej akcji organizowania polskiego szkolnictwa, stowarzyszeń kulturalno-oświatowych, kółek śpiewaczych i artystycznych, sportowych, formowania polskiego harcerstwa. W pracę wychowawczą i przekazywanie polskich tradycji szczególnie zaangażowane były kobiety. Ważny odcinek działalności stanowiła akcja wydawnicza, szczególnie w zakresie prasy Związek wydawał programowe czasopisma: *Polak w Niemczech*, *Młody Polak w Niemczech*, *Mały Polak w Niemczech*, *Dziennik Berliński*, *Nowiny Codzienne*, wychodzące w Opolu oraz ich odpowiednik

⁴ Taka była ostatnia wola, wywiad z dyrektorem Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego dr Wandą Matwiejczuk, *Nowa Trybuna Opolska. Magazyn* 1999, nr 265, s. 10.

⁵ A. Targ, Zarys działalności Związku Polaków w Niemczech, *Przegląd Zachodni* 1962, z. 4, s. 235.

w Raciborzu – *Dziennik Raciborski*, a także *Głos Pogranicza i Kaszub*⁶.

Zaprojektowany w 1933 roku przez artystkę Janinę Kłopocką znak Rodła, symbolizujący bieg Wisły, w różnych odmianach i stylizacji, stał się symbolem walczącego o wielowiekowe tradycje polskie Związku Polaków w Niemczech⁷, a w latach powojennych społeczeństwa polskiego w niepodległej Polsce.

Działalność Związku Polaków w Niemczech, jak również innych organizacji polskich, ustała faktycznie wraz z wybuchem wojny z Polską. W okresie największego rozkwitu organizacyjnego, czyli około 1930 roku, związek jednoczył 45.000 Polaków⁸. Wielu członków Związku poległo w czasie wojny lub przebywali w obozach koncentracyjnych. Zaraz po zakończeniu wojny członkowie byłego Związku podtrzymywali stałe kontakty między sobą, powiązani trwałą więzią historii walki o *połactwo* w Niemczech. Wspólne wspomnianie i obchodzenie rocznic minionych wydarzeń, a także troska o rozwój poszczególnych regionów niepodległej Polski wpisały się w dalsze losy *rodłaków* i ich rodzin. Wielu z nich pozostawiło po sobie dokumenty i pamiątki, które udało się uchronić przed zniszczeniem.

W 1950 roku już w RFN powstała nowa organizacja polonijna, – Związek Polaków „Zgoda” z siedzibą w Bochum. Zajmuje się rozwojem życia kulturalnego i oświatowego, przede wszystkim nauczaniem języka polskiego, szerzeniem rzetelnej wiedzy o współczesnej Polsce, pielęgnowaniem i wzbogacaniem polskich tradycji kulturalnych, informowaniem o Polsce społeczeństwa niemieckiego. Temu celowi służy wydawany tygodnik, później dwutygodnik *Głos Polski*⁹. Pewne aspekty działalności polonijnej tejże organizacji twórcy zbioru

⁶ A. Targ, *Zarys działalności*, s. 249.

⁷ B. Czajkowski, *Rodło*, Warszawa 1975, s. 23-25.

⁸ W. Wrzesiński, Związek Polaków w Niemczech, *Śląsk* 1997 nr 8, s. 28; por. Tenże, *Polski ruch narodowy w Niemczech w latach 1922-1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1993, s. 29.

⁹ Tadeusz Bolduan: „Zgoda” jednoczy Polaków, *Dziennik Bałtycki* 1978, nr 152, s. 5-6.

włączyli do zbioru, szczególnie w części kolekcji wycinków prasowych.

Struktura zbioru

Z opracowaniem całości przejętego zbioru wiązały się pewne problemy metodyczne. Archiwum Rodła ma charakter pamiątkarski; oprócz typowych materiałów archiwalnych obejmuje również książki, czasopisma, zbiór fotografii, wycinki prasowe, dokumenty życia społecznego, zbiory o charakterze muzealnym. Brak jest wytycznych do opracowania tak zróżnicowanych zbiorów, stosowana jest inna metodyka opracowania archiwaliów, inna zabytkowych zbiorów bibliotecznych. Z tym związana jest kwestia tworzenia narzędzi informacyjnych, ustalenia kryterium głębi informacyjnej. Jednocześnie chcąc dostosować zbiory archiwalne w bibliotekach do standardów bibliotecznych należy wziąć pod uwagę także problem komputeryzacji – tworzenia lub dostosowania odpowiedniej bazy danych, najlepiej będącej jednocześnie inwentarzem.

Uwzględniając wytyczne archiwalne i sugestie darczyńcy materiały archiwalne podzielono na serie. Oprócz tego wydzielono obszerny zbiór wycinków prasowych, książki oraz czasopisma.

Seria I: teczki osobowe

Teczki osobowe początkowo gromadzone były najprawdopodobniej w celu zebrania materiałów potrzebnych do potwierdzenia przynależności osób do związku. Najbardziej typowym i powtarzalnym dokumentem jest kwestionariusz osobowy i formularz, wymagany do ubiegania się o Medal Rodła, bądź Krzyż Kawalerski, czy inne odznaczenia. Dość licznie w teczkach znajduje się korespondencja. Szczególnie interesująca jest obszerna korespondencja ludzi *Rodła* z Heleną Lehr, świadcząca o rozlicznych kontaktach wśród rozmaitych środowisk społecznych i o sympatii, jaką się cieszyła wśród ludzi. Respondenci poruszali rozmaite tematy; można w tym zbiorze znaleźć podziękowania, dowody uznania, pozdrowienia, prośbę o pomoc, ale też wspomnienia z lat działalności w ZPwN i informacje o dalszych losach własnych, przyjaciół, osób poszukiwanych.

Teczek osobowych jest 158. Można znaleźć wśród nich nazwiska osób reprezentujących poszczególne Dzielnice: działaczy piastujących funkcje, nauczycieli, przedstawicieli Związku Harcerstwa Polskiego i towarzystw sportowych, redaktorów i dziennikarzy polskich na obczyźnie, księży polskich, a także ludzi prostych, pracujących fizycznie, doświadczonych przez represje Rzeszy, wojny i niezrozumienia już po odzyskaniu niepodległości.

Seria II: teczki zagadnieniowe

Zawartość treściowa teczek zagadnieniowych odzwierciedla przede wszystkim szerokie *spectrum* działalności społeczno-kulturalnej członków Związku. Część odnosi się do organizacji zaangażowanych w utrzymywanie kultury i tradycji polskiej, odrębne teczki dotyczą ważnych wydarzeń i miejsc związanych z polskim ruchem narodowym. Aspekt polityczny jest tu raczej pominięty, o czym świadczy niewielka ilość dokumentacji o charakterze prawno-administracyjnym.

W teczkach znajdują się materiały źródłowe dotyczące redaktorów, działalności wydawniczej redakcji czasopism związkowych, a także powojennych, kontynuujących tradycje troski o polską tradycję i kulturę regionalną. W kilkunastu jednostkach gromadzone są materiały poświęcone szkolnictwu polskiemu, bogaty zbiór poświęcony jest harcerstwu polskiemu w Niemczech i powojennej Polsce, działalności polskich organizacji pielęgnujących tradycję i kulturę polską już w wyzwolonej Polsce, a także przygotowań i przebiegu uroczystości jubileuszowych *rodłaków*. Część teczek rejestruje szeroki wachlarz działalności związkowej obejmujący dziedzinę sportu i sztuki, poezję patriotyczną, ruch śpiewaczy, teatryki lalkowe oraz grafikę. Szczególnie cenna w zbiorze jest grafika w technice drzeworytowej Janiny Kłopockiej, autorki znaku Rodła. W zbiorze znajduje się kilkadziesiąt fotokopii prac tej artystki i dokumentacja związana z ekspozycjami jej dzieł.

Zgromadzona w tej serii dokumentacja archiwalna pochodzi z okre-

su powojennego. W serii tej znajduje się 130 jednostek archiwalnych uporządkowanych w układzie alfabetycznym.

Seria III: zbiory Edmunda Osmańczyka

Seria ta dotychczas cieszy się największą popularnością wśród użytkowników. Wiele osób spodziewa się jednakże obszernej spuścizny, a tak nie jest. Wyodrębniono poszczególne dziedziny działalności Osmańczyka¹⁰: materiały twórcze: rękopisy, maszynopisy i kopie książek; materiały biograficzne; materiały działalności poselskiej; materiały działalności polityczno-społecznej; materiały działalności dziennikarskiej; korespondencja; materiały o twórcy¹¹. Podczas porządkowania utrzymano układ rzeczowo-chronologiczny, gdyż to kryterium najwyraźniej było zastosowane przez sekretarzy przejętego zbioru archiwalnego. Seria III obejmuje 44 jednostki archiwalne.

Materiałów biograficznych jest niewiele. W osobnej jednostce są materiały dotyczące nadania E. Osmańczykowi tytułu doktora *honoris causa* Uniwersytetu Wrocławskiego (1988 r.): laudację, zaproszenia, ulotki. Odrębnie zebrano wycinki prasowe z lat 1965-1991. Dokumentacja obejmująca działalność polityczną dotyczy głównie służby poselskiej, przemówienia dotyczące Związku Polaków w Niemczech, obrony praw człowieka, polityki zagranicznej. Niektóre z nich są rękopiśmienne lub zawierają poprawki autorskie. Znana działalność dziennikarska przedwojenna niestety nie znalazła odzwierciedlenia w przejętym przez Bibliotekę zbiorze. Znaczna część to materiały dotyczące publikacji: bibliografia pozycji zwartych, recenzje wydanych książek, korespondencja związana z próbą opracowania i wydania bibliografii. Osobną jednostkę stanowi zbiór fotokopii okładek wydanych książek.

¹⁰ Z. Kołankowski, *Opracowanie spuścizny rękopiśmiennych i jego problemy*, w: *Pamiętnik VIII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich* T. 1 cz. 1, Warszawa 1958, s. 301.

¹¹ Por. A. Piber, *Spuścizna – jej istota, zawartość, układ, metody porządkowania*, *Archeion* t. 42 (1965), s. 59-60; *Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Wytyczne opracowania spuścizn archiwalnych po uczonych* (na prawach rękopisu), Warszawa 1990, s. 4-8.

Seria IV: zbiór fotografii

W zbiorze archiwalnym znajduje się bogaty zbiór fotografii liczący przeszło 2000 jednostek. Ta część była wyjątkowo starannie gromadzona i dokumentowana sporządzonym inwentarzem. Zdjęcia wpływały najczęściej na drodze pożyczki i wymiany, kopiowania lub samodzielnego sporządzania fotokopii. Na zdjęciach utrwalono osoby, spotkania, miejsca, elewacje budynków, ale też skopiowano ważne broszury, statuty, legitymacje związkowe, okładki czasopism i publikacji. Fotografie często były wykorzystywane jako materiał ilustracyjny, o czym świadczą adnotacje Heleny Lehr. Celem Opiekunki zbioru było utrwalenie jak największej ilości zbiorów na fotografii; współcześnie z pewnością zastosowano by digitalizację.

Kolekcja wycinków prasowych

Jest to część zbioru, w której zastosowano zasady opracowania bibliotecznego przy wykorzystaniu programu SOWA2. Kolekcja obejmuje ponad 3000 skatalogowanych wycinków z lat 1972–1990. Gromadzono zarówno noty informacyjne, biograficzne, jak i kilkustronicowe artykuły z 50 tytułów czasopism: dzienników, czasopism regionalnych, i innych periodyków polskich i polonijnych. W celu podniesienia wartości informacyjnej zbioru wycinków prasowych wyszczególniono w zawartości rekordy imiona i nazwiska działaczy ZPwN oraz osób związanych z działalnością związkową występujących w treści artykułu. Treściowo wycinki dotyczą życia kulturalnego regionów, historii ZPwN, przedstawiono sylwetki zasłużonych osób, czy nawet sagi rodzinne. Znaczna część dotyczy informacji o nadawanych odznaczeniach, świętowaniu rocznic, symbolicznie znaku Rodła, o realizacji patriotyzmu w powojennej, socjalistycznej Polsce.

Zgodnie ze wskazaniem darczyńcy zbiór od 3 lat jest udostępniany. Z materiałów archiwalnych korzystają przede wszystkim studenci historii UO, a także pracownicy naukowcy i lokalne media. Przewiduje się uzupełnianie zbioru darowiznami i włączanie wycinków prasowych, szczególnie z prasy lokalnej. Interesujące byłoby również zgromadzenie, wydzielenie i scalenie rozproszonych po bibliotekach i kolek-

cjach prywatnych materiałów tworzących spuściznę Edmunda Osmańczyka, patrona Czytelni Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego.

Przegląd zbiorów zabytkowych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu

Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Opolu od początku swojego istnienia czyli od 1951 r. gromadziła zbiory wydawane na bieżąco, a także drogą zakupów antykwarycznych i aukcyjnych pozyskiwała starodruki, rękopisy, kartografię i grafikę. Ta grupa zbiorów ze względu na swoją unikatowość, okres powstania i często wręcz muzealną wartość, wydzielona została i określona mianem zbiorów zabytkowych. W 1978 roku cymelia te przewiezione zostały do odremontowanego zamku w Rogowie Opolskim, gdzie stworzono im odpowiednie warunki przechowywania.

Regionalny charakter Biblioteki wpłynął w znacznym stopniu na profil gromadzonych zbiorów, duży ich procent związany jest ze Śląskiem. Na szczególną uwagę zasługują rękopisy. Liczą one prawie 480 jednostek zgrupowanych w 10 zespołach:

I. Urbarze, akta notarialne ziemskie

Pomocne w badaniach zagadnień gospodarczych, narodowościowych, społecznych i gospodarczych ułatwiają analizę zachodzących zmian w położeniu ekonomicznym chłopów. Najciekawszy w tej grupie jest pochodzący z 6.01.1581 r. i podpisany przez niemieckiego cesarza Rudolfa II akt sprzedaży przez Kamereę Cesarską zamku i miasta Niemodlin z przynależnymi wsiami na prawach dóbr dziedzicznych. Nabył je za sumę 65000 talarów Kasper von Pückler. Część rękopisów z tego zespołu to koncesje, wśród nich znajduje się pergaminowy dokument wystawiony na przełomie XVIII i XIX w. przez króla pruskiego Fryderyka. Przyznał on radcy handlowemu, Ludwигowi, właścicielowi Goworowa prowadzącemu handel płótnem lnianym, koncesję na pobór wody z rzeczki Lauterbach. Z XVIII

i XIX w. pochodzą urbarze: Żyrowej (1707-1728), Goworowa (1786-1826), Karłowic (1799-1802), Biskupic (1860-1866).

II. Akta szlacheckie

Na uwagę zasługuje wystawiony w Wiedniu 12.12.1713 r. dokument pergaminowy z pięknym herbem nobilitacyjnym zamieszczonym w akcie nadania szlachectwa Luzo Dolbergowi przez Karola VI Habsburga. Informacje na temat cesarza Karola VI kończą bardzo cenny rękopis, którym jest traktat genealogiczny z 1737 r. napisany po francusku „*Traité Genealogique de la tres Auguste Maison d' Autrie, enrichie des portraits et des armoiries*”. Jego autorem lub kompilatorem był baron Dracek, a adresatką dedykacji regentka Niderlandów Maria Elżbieta Habsburg, córka cesarza Leopolda I. W traktacie zamieszczono wierszowany opis zasad sztuki heraldycznej, a następnie przedstawiono podobizny 48 herbów królestw i krajów rządzonych przez Habsburgów oraz 51 herbów męskich przedstawicieli tej rodziny. W marcu 1999 r. na polsko-austriacko-czeskiej konferencji naukowej pt. „Śląsk za panowania Habsburgów” ten traktat genealogiczny omówiony został w referacie profesorów Uniwersytetu Opolskiego Józefa Długosza i Włodzimierza Kaczorowskiego.

III. Akta kościelne

Przydatne są w badaniach językoznawczych oraz przy opracowywaniu historii parafii. W zbiorach posiadamy tak akta katolickie parafii w Boroszowie z XVIII/XIX w., jak i ewangelickie parafii w Biskupicach, obejmujące lata 1813-1841 i 1926-1934. Te ostatnie w znaczącym stopniu wykorzystane zostały przez proboszcza w Biskupicach, w pracy poświęconej jego parafii. Materiały z Biskupic dotyczą różnych dziedzin życia; są wśród nich zarządzenia, obwieszczenia, listy gończe oraz informacje na temat cen artykułów i robocizny.

Cennym źródłem do badania historii stowarzyszeń religijnych jest kronika Bractwa Narodzenia Marii z Otmuchowa, która oprócz aktów erekcyjnych, korespondencji władz kościelnych i prerogatyw odpu-

stowych dla nowo wstępujących członków, zawiera 12.221 nazwisk i 354 miejscowości. Zapiski pochodzą z lat 1696-1937. Oprócz źródłowej wartości, Kronika jest także przykładem pięknej i precyzyjnej sztuki introligatorskiej ze względu na artystyczną aksamitną oprawę księgi ze srebrnymi okuciami i klamrami.

IV. Akta miejskie

Cennym dokumentem dotyczącym organizacji życia 24 miast są „Statuty Śląskich Miast” z lat 1592-1746. Wskazują one na niejednolitość praw w miastach śląskich, które opierały się na czterech podstawach prawnych (prawo saskie, kościelne, zwyczajowe, prawa i zarządzenia ustalane przez rady miejskie). W statutach miast najwięcej uwagi poświęcano sprawom spadkowym, ale i inne kwestie regulowane były w zależności od potrzeb. Dotyczyło to opieki nad sierotami, problemu lichwy, a także pewnych aspektów życia prywatnego. Te ostatnie związane były ze statutami Jeleniej Góry, w których zostały ustalone wynagrodzenia dla robotników oraz kary za bluźnierstwo i znieważanie sakramentów. W mieście tym statuty również regulowały szczegóły związane z weselem, np. menu czy czas siedzenia przy stole. Natomiast w statutach brzeskich po raz pierwszy wspomina się o prawach i obowiązkach obywatelskich kobiet.

Okres 1565-1811 obejmuje „Diarium der Stadt Brieg” (Diariusz Miasta Brzegu). W tekście występują imiona miejscowych książąt wraz z podanymi datami, opisy wojen śląskich, jak również wiadomości dotyczące organizacji władz miejskich i życia w mieście. I tak w 1782 r. pojawiły się pierwsze latarnie, a cztery lata później przybito pierwsze tablice z nazwami ulic. Bardzo realistycznie opisane zostały tortury i egzekucje. W 1805 roku prawnie uregulowano sprawę domów publicznych, przyznając jednej z mieszczanek pierwszą w Brzeskim i policyjnym. Dużo miejsca poświęcono klęskom powodzi, pożarów i epidemiom, jakie nękały w tym czasie miasto. Opisano też okoliczności budowy gimnazjum przez księcia Jerzego oraz życie kulturalne Brzegu. Uzupełnieniem diariusza są pochodzące z lat 1703-

1770 pojedyncze zarządzenia królewskie i miejskie dotyczące: dostaw żywności ze wsi dla miasta, zakazu uprawiania lichwy oraz listy gończe za przestępcami.

Cennym źródłem dla badaczy dziejów miast śląskich są „Acta des Magistrats in Leobschutz” obejmujące okres 1525-1615. W nich to przedstawiono przebieg sporu pomiędzy miastem Głubczyce a komturem joannitów w Grobnikach. Dotyczył on dotacji należnych miastu, których płacenia zaprzestali komturowie.

V. Akta szkolne

Należy do nich zbiór 440 życiorysów uczniów z Żelaznej pod Opolem. Zgodnie z zarządzeniem władz szkolnych, wszystkie dzieci kończące szkołę musiały napisać po polsku i niemiecku swój życiorys, tzw. żywot, który pozostawał w dokumentacji szkolnej. Każdy życiorys zawierał datę i miejsce urodzenia, imiona rodziców i rodzeństwa oraz zawód ojca. Biografie te, obejmujące roczniki 1851-1883, uzupełniały zarządzenia oświatowe i sprawozdania szkolne dotyczące okresu od 1887 do 1920 roku szczegółowo przedstawiające edukację podstawową na wsi opolskiej i organizację władz szkolnych w ramach sześciu obwodów konferencyjnych. Analiza dokumentów wskazuje na ewidentne cechy polityki oświatowej. Zarządzenia rejestrują coraz wyraźniejsze z upływem lat tendencje do germanizacji Śląska, przejawiające się w dobieraniu odpowiedniej niemieckiej literatury religijno-wychowawczej. Ponieważ życiorysy z Żelaznej dostarczają wielu informacji na temat szkolnictwa i nazewnictwa, często sięgają do nich pracownicy naukowci. W ostatnim okresie również sami mieszkańcy Żelaznej wykazują zainteresowanie dokumentami swoich przodków, co przyczyniło się do podjęcia decyzji o przeniesieniu ich na inny nośnik.

VI. Zespoły rodzinne

Dotyczą archiwów m.in. Jordanów z Biskupic (XVIII/XIX w.), Ligęzów (XVIII/XIX w.), czy konserwatora zabytków rejencji opolskiej Alfreda Hadelta z lat 1922-1944. Na szczególną uwagę zasłu-

gują materiały (wykorzystywane w obecnie przygotowywanym na Uniwersytecie Opolskim doktoracie) po Janie Ludydze-Laskowskim – zastępcy Naczelnego Wodza Wojsk Powstańczych w III powstaniu śląskim. Zachowane dokumenty z lat 1917-1935 ilustrują działalność wojskową Ludygi-Laskowskiego i jego życie po przejściu w stan spoczynku w 1926 r.

VII. Korespondencja

Objęmuje jedne z bardziej znaczących dokumentów. Wśród nich na uwagę zasługują listy z przełomu końca XVIII wieku, jakie otrzymywał Kurt von Haugwitz. Korespondował on w sprawach wolnomularstwa z książętami Hesji Karolem i Ferdynandem. Wprawdzie wspomniane listy nie należą do najstarszych dokumentów, jednak są bardzo istotne dla Biblioteki, ponieważ dotyczą byłego właściciela Rogowa. Podobnie dużą wartość przedstawia korespondencja potomka Kurta, jego syna Paula, który utrzymywał kontakty epistolarne w języku niemieckim i francuskim z arystokratami i ludźmi pióra z całej Europy. Od nich to otrzymywał listy (zachowało się 105) w latach 1811-1854, w tym zasługujący na szczególną uwagę list od angielskiego poety okresu romantyzmu Byrona, wysłany z Wenecji 6 maja 1817 r.

Z drugiej połowy XIX wieku pochodzi korespondencja Stanisława Gołębiowskiego do rodziny. Ten znany architekt wysyłał listy z podróży do Włoch. Jego korespondencja jest jednocześnie kroniką, w której odnajdujemy omówienie zabytków pochodzących z miast, przez które przejeżdżał. Warto wspomnieć o opisie Śląska, postrzeganym jako region piękny, zamożny, co wynikać miało z pracowitości jego mieszkańców.

Korespondencja S. Gołębiowskiego trafiła do zbiorów razem z listami jego zięcia Jana Jeziorańskiego. Jan Jeziorański (1833-1864) był komisarzem Komisji w Organizacji Narodowej powstania styczniowego. W nocy z 13 na 14 kwietnia 1864 r. został aresztowany i osadzony na Pawiaku, następnie przeniesiony do Cytadeli warszawskiej. Torturowany, nikogo ze współpracowników nie wydał.

Postawa w śledztwie miała, niestety, wpływ na wymiar kary. 5 sierpnia 1864 r. Jan Jeziorański został stracony na stokach Cytadeli wraz z Trauguttem, Krajewskim, Toczyskim i Żulińskim. Z Pawiaka i Cytadeli Jan Jeziorański przesłał 34 listy adresowane do żony Wandy, z tego trzy znajdują się w zbiorach WBP, podobnie jak list Wandy do Jana. Korespondencja młodych małżonków pełna jest czułości i troski. List z 1 sierpnia Jeziorański podpisał „Twój na wieki Jan”.

VIII. Kroniki, pamiętniki

Bardzo wdzięczna grupa rękopisów, bowiem często są to typowe sztambuchy, do których wpisywały się koleżanki właścicielki pamiętnika. Możemy więc podziwiać pochodzące z ok. 1910 r. kaligraficzne wpisy w pamiętniku znanej nam tylko z imienia Martel – pensjonarki z internatu „Maria Hilf” w Żąbkowicach Śląskich czy Liny Meermann, panienki, która w latach 1877-1880 przebywała w Monachium i Norymberdze.

IX. Opracowania historyczne

Tabele historyczne Wrocławia, w których w układzie chronologicznym przedstawiono dzieje miasta od 964 do 1888 r., dzieląc całość na okresy: przynależności do Polski, samodzielnego księstwa, pod panowaniem czeskim, węgierskim, czesko-węgierskim, austriackim i pruskim. Wrocław, początkowo niewielka osada, rozrósł się w stosunkowo krótkim okresie w miasto o wielkim znaczeniu. Nic więc dziwnego, że dzieje tego miasta były bogate i obfitowały w wydarzenia typu: najazdy obcych państw, walki religijne, klęski żywiołowe. Na kolejnych kartkach kronikarz ukazuje też rozwój inwestycji oraz rozwój kulturalny miasta, powstawanie szkół, bibliotek, muzeum. Studiowanie monografii Wrocławia ułatwia alfabetyczny spis wydarzeń umieszczony na początku tej spisanej po niemiecku kroniki.

Na uwagę zasługuje też, ze względu na szczegóły historyczno-religijne, monografia „Z historii wsi Michałowa” (koło Brzegu) napisana ok. 1930 r. przez księdza Engela, który w latach 1905-1937 pełnił funkcję proboszcza. Opisał dzieje parafii, która od 1201 r. związana

była z klasztorem Augustynów w Kamieńcu nad Nysą (po zmianie opata do klasztoru przybyli cystersi). Od 1533 r. kościół michałowski stał się świątynią luterzańską, a po śmierci ostatniego Piasta Jerzego Wilhelma, przeszedł pod panowanie katolickiego domu austriackiego. W monografii znalazły się też cenne zapiski dotyczące cmentarza, powstania szkoły kościelnej, charytatywnej i kulturalnej działalności stowarzyszeń religijnych, gospodarki i handlu. Kronika, doprowadzona przez księdza Engela do 1930 r., kontynuowana była i doprowadzona do 1967 r. przez następnego proboszcza.

X. Teksty literackie, naukowe, religijne

Teksty religijne dokumentują miejscową twórczość ludową, informując o lokalnej obyczajowości i religijności jednocześnie, a także stanowią bogaty materiał do badań językoznawczych. Egzemplifikacja może być pochodzący z drugiej połowy XVIII w. rękopiśmienny kancjonal (zachowujący układ modlitewników drukowanych), „Przidełek do Książki Modlitewney i Kancjonalney dla pospolitego ludu Katolickiego pod czas Nabozenstw w Kosciele i w domie”, w którym znalazła się również pieśń ku czci św. Wojciecha, opisująca jego życie i męczenną śmierć oraz pobyt świętego w Opolu. Pieśń o św. Wojciechu została przedstawiona przez p. Romana Sękowskiego na konferencji „Opolskie ślady św. Wojciecha” zorganizowanej przez UO w 1997 r.

Dużą wartość przedstawiają starodruki (2868 woluminów), w tym cztery inkunabuły z najcenniejszym „Missale Vratislaviense”, wytoczonym w 1499 r. w Moguncji przez Piotra Schöffera. Mszał, oprócz charakterystycznych drzeworytowych inicjałów, zdobi drzeworyt ukazujący Chrystusa na krzyżu, z Marią i św. Janem. Klocek drzeworytniczy tej sceny od 1483 r. używany był przez Schöffera jako obraz kanonu w drukowanych mszałach.

Zgromadzone starodruki pochodzą z wielu znanych polskich i europejskich oficyn wydawniczych. Warto wymienić XVI-wieczne druki wydane w krakowskiej oficynie Jana Hallera, w tym z 1519 r. „Tractatus sacerdotalis de sacramentis” Mikołaja z Błonia. Jest to starannie

wydany postinkunabul z abrewiacjami, kolofonem i z kartą tytułową ujętą w drzeworytową ramkę z herbem Łodzi. Ten podręcznik spełniania sakramentów, opracowany na polecenie biskupa poznańskiego S. Ciołka i zatwierdzony przez kapitułę poznańską, wielokrotnie był wznawiany.

Przybyły z Wiednia drukarz Hieronim Wietor w swojej krakowskiej oficynie dbał o estetyczny wygląd, dobry papier, staranny druk, ciekawe drzeworyty. Jego starania widoczne są w przechowywanych w WBP książkach autorstwa M. Jaskiera „*Juris Provincialis quod speculum Saxonum*” i „*Juris Municipalis Maideburgensis*” wydanych w 1535 r.

Z oficyny Łazarza Andryswortha pochodzą „*Statuta Regni Poloniae, in Ordinem alphabeti digesta*” Jana Herburta. To bardzo popularne zestawienie ustaw państwowych w oryginalnym układzie alfabetycznym wydane zostało w 1563 r. Praca F. Kallimacha „*In Synodo episcoporum de contributione cleri oratio*” wyszła z drukarni w 1584 r.

W 1599 r. wydrukowana została i ozdobiona pięknym drzeworytowym frontispisem „*Biblia to jest księgi Starego i Nowego Testamentu*” autorstwa Jakuba Wujka z Wągrowca. Z tejże Drukarni Łazarzowej wyszły w 1608 r. „*Fragmenta*”, „*Psalterz Dawidów*” i „*Fraszki*” Jana Kochanowskiego.

Oficynę Andrzeja Piotrkowczyka reprezentuje „*Psalterz Dawidowy*” z 1594 r., dzieła Piotra Skargi – „*Kazania*” i „*Wsiadane na Wojnę*” z 1602 r. oraz „*Zywoty Świętych Starego y Nowego Testamentu*” (1603 r.). Są też C. Baroniusa „*Roczne dzieje Kościoła*” z 1607 r. XVIII-wieczne druki ze zbiorów WBP wydawane były u Piotra Flerta, Michała Grolla oraz we wrocławskiej Oficynie Komów.

W zbiorach starodruków możemy spotkać druki pochodzące z wybitniejszych europejskich oficyn wydawniczych. Charakterystyczne dla oficyny Elzewirów były „republiki”, czyli małe tomiki o charakterze encyklopedycznym poświęcone geografii, historii, sytuacji społeczno-politycznej poszczególnych państw Europy. Tomik poświę-

cony Polsce pochodzi z 1642 r.

W zbiorach Biblioteki wśród najstarszych druków można wyróżnić dzieła klasyków greckich i rzymskich, które przez wieki były wydawane i inspirująco wpływały na pokolenia czytelników. Są to kolejne wydania „Iliady” Homera z 1525 i 1572 roku. Wydane w Strassburgu u Cephaleusa w 1525 r. dzieło zwraca uwagę czytelnika drzeworytowym frontispisem, na którym ukazano homeryckich bohaterów: Hektora, Achillesa, Deifobosa, Parysa, Hekabe, Priama, a także samego Homera, Kaliope oraz personifikację Troi. Identyfikację postaci ułatwiają greckie opisy.

Równie popularne, jak eposy Homera, były dzieła Cyserona wydawane w Strassburgu i Frankfurcie. Musiały być szczególnie często studiowane przez uczniów, bowiem wiele z egzemplarzy zawiera zapiski marginalne oraz liczne podkreślenia. Ze względów edytorskich interesująco prezentują się różne wydania „Metamorfoz” Owidiusza, szczególnie lipskie wydanie z 1590 r. Dzieło ilustruje 170 drzeworytów tematycznie związanych z tekstem kolejnych ksiąg „Metamorfoz”.

Równie cenną grupę druków wydanych do końca XVIII wieku stanowią silesiana. Wiąże je ze Śląskiem miejsce wydania lub tematyka regionalna. Warto więc wymienić prace historyka z Kozuchowa – J. Cureusa „Rerum Silesiacarum et vicinarum gentium Chronica” (Lipsk 1607r.) czy rektora brzeskiego gimnazjum – J. Schickfusa „New Vermehrte Schlesische Chronica und landes Beschreibung” (Lipsk 1625). W tym drugim dziele, pełniącym rolę popularnego informatora o Śląsku, zachował się frontispis, którego część zajmuje widok Wrocławia.

Panorama Wrocławia zdobi też prace będące pierwszą naukową próbą historyczno-prawniczego opisu autorstwa N. Henelego. Jego współoprawne „Silesiographia” i „Breslographia” wydane zostały w 1613 r. we Frankfurcie. „Silesiographia” zawiera rejestr miast śląskich, który obok mapy Śląska M. Helwiga stanowił jeden z pierwszych najpełniejszych spisów miejscowości śląskich. Zawarty w dziele

katalog miejscowości składa się z krótkich, ale treściwych opisów, wylicza szczególne cechy produkcji oraz najważniejsze zabytki budownictwa miejskiego. Z 1704 r. pochodzi „Silesiographia renovata” N. Henelego będąca rodzajem dwutomowej encyklopedii wiedzy o Śląsku.

Z historycznego punktu widzenia szczególnie przydatne są starodruki o charakterze kronikarskim. Należy do nich „Historia Martisburgica” Thietmara (Lipsk 1606), w której autor, przedstawiając dzieje Niemiec i krajów ościennych, dużo miejsca poświęcił sprawom polskim i polityce Bolesława Chrobrego. Dzieje Polski do 1506 r. przedstawił humanista i historiograf, sekretarz królewski Marcin Kromer w „De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX (Bazylea 1555 w drukarni Oporinusa). Po polsku praca ta ukazała się pod tytułem „O sprawach, dziejach i wszystkich innych potocznościach koronnych” (Kraków 1611), zaś monumentalna kronika obejmująca historię Polski do 1480 r. „Historia Polonica” Jana Długosza wydrukowana została w Dobromilu w 1615. W 1582 r. w Królewcu wydana została, druga po dziele Bielskiego, napisana po polsku kronika M. Strykowskiego „Która przedtem nigdy światła nie widziała. Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi”. Wśród XVI-wiecznych ksiąg jest również jej plagiat zamieszczony w „Rerum Polonicarum” przypisywany A. Gvagninowi (Frankfurt 1584). Zainteresowani dziejami Polski mogą sięgnąć też do dzieł S. Neugebauera: „Historiae rerum Polonicarum” doprowadzone do 1444 r. (Frankfurt 1611), „Historiae Rerum Polonicarum concinnata et ad Sigismundum tertium” obejmujące dzieje do 1587 r. (Hannover 1618) oraz „Icones et Vitae Principum ac regum Poloniae” (Frankfurt 1620). To ostatnie, zawierające miedziorytowe portrety 43 władców polskich, było popularnym zarysem dziejów Polski od Lecha do Zygmunta III. Poczet władców polskich doprowadzony do króla Jana III Sobieskiego znalazł się także w „Regni Poloniae Ius Publicum” M. Chwałkowskiego (Królewiec 1686). Autor, prawnik i historyk z wykształcenia, swoje dzieło kończy bibliografią „Scriptores de rebus polonicis”, gdzie dzieła 63

autorów zestawiał alfabetycznie. W tym wydaniu *Ius Publicum...*, dedykowanym Janowi Sobieskiemu, zachowały się portrety dwóch księżących par kurlandzkich, mapka Królestwa Polskiego i Litwy oraz wspomniany powyżej poczet władców od Lecha do Jana III.

Okolo 500 pozycji inwentarzowych liczy kolekcja map, planów i atlasów. Najstarsze z nich pochodzą z XVI wieku, w tym sygnowana przez Stanisława Porębskiego mapa Księstwa Oświęcimsko-Zatorskiego, mapa Inflant i mapa Pomorza. Wszystkie trzy umieszczone na jednym arkuszu pochodzą z atlasu Abrahama Orteliusa „*Theatrum Orbis Terrarum*” (wydanie antwerpskie z 1592 r.).

Z przelomu XVII i XVIII wieku pochodzi kilkadziesiąt map umieszczonych w sztucznym atlasie świata. Twórcami wchodzących w jego skład miedziorytowych, bogato kolorowanych map byli kartografowie tej miary, co: J.M.Hase, J.T.Mayer, J.B.Homann, C.T.Lotter.

Zasadniczą jednak część zbiorów kartografii zabytkowej Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej stanowią mapy Śląska. Pozwalają one na dokonanie analizy dziejów Śląska, jego powiązań z Polską, Czechami, Niemcami wskutek zmieniających się na przestrzeni wieków uwarunkowań politycznych. Dają też możliwość prześledzenia rozwoju gospodarczego regionu, procesów osadniczych, przebiegu dawnych dróg i koryt rzek. Zawierają ponadto treści niegeograficzne, co wiąże się z modą na dekorowanie map. W związku z powyższym dość często znajdujemy na nich herby, postaci biblijne i mitologiczne, widoki miast oraz teksty objaśniające. Nie dziwi więc fakt, że stosunkowo często sięgają po nie geografowie, historycy, architekci, heraldycy, etnografowie i językoznawcy. Najstarszym z kartograficznych obrazów Śląska jest pochodząca z „*Geographia universalis*”, a wydana w 1545 roku w Bazylei „*Slesiae Descriptio XV Nova Tabula*”. Ta zorientowana na wschód drzeworytowa mapa Sebastiana Münstera na odwrotnej stronie posiada interesujący opis regionu, ujęty w bogato zdobioną bordiurę, wypełnioną postaciami świętych. W opisie znalazły się cenne informacje dotyczące słowiańskich i germańskich sąsiadów tej obfitującej w bogactwa naturalne, należącej wówczas

do Czech prowincji. Wśród map śląskich znajdują się liczne przeróbki mapy Marcina Helwiga dokonane przez: Abrahama Orteliusa (we wspomnianym „Theatrum Orbis Terrarum” z 1592 r.), Matthiasa Quada (z 1594 r. wydana w Kolonii) oraz Matthausa Meriana (z 1650 r. wydana we Frankfurcie). Przeróbką mapy Helwiga jest także „Polonia Regnum et Silesia Ducatus” (z atlasu Blaeu’ów z 1641-1642 r.). Jej autor, Gerhard Mercator na jednym arkuszu mapy przedstawił Śląsk z Polską. W zbiorach kartograficznych nie brakuje prac Jonasa Scultetusa reprezentowanych przez mapę ogólną Śląska i mapę Dolnego Śląska. Ponadto jego mapa Księstwa Kłodzkiego, odpowiednio zmniejszona, zamieszczona została w dziele Georgiуса Aeluriusa „Glaciografia oder Glatzische Chronica” (Lipsk 1625). Najliczniejszy zbiór map pochodzi z XVIII wieku. Powstałe w oficynie „Spadkobierców Homanna” w 1750 r. składają się na „Atlas Silesiae id est Ducatus Silesiae”. W atlasie tym dodatkowo, obok 20 map miedziorytowych, umieszczona została rękopiśmienna mapa hrabstwa kłodzkiego autorstwa G.L. Schirmeistera. Sztychowane mapy księstw śląskich z atlasu ozdobione zostały pięknymi barokowymi kartuszami nawiązującymi do charakterystycznych zajęć regionu lub do scen mitologicznych. Kartusze zwieńczone były herbami poszczególnych księstw. I tak nad owalnym kartuszem Księstwa Opolskiego na mapie „Principatus Silesiae Oppoliensis exactissima Tabulaa geographica, sistens Circulos Oppoliensem” umieszczono herb księstwa – orzeł piastowski na tarczy, nakryty mitrą. XVIII-wieczny obraz Śląska przedstawia także miedziorytowa, kolorowana mapa ogólna Śląska z oficyny Covensa i Mortiera (wydana w Amsterdamie w 1741 r.), wzbogacona o plan Wrocławia. Podczas I wojny śląskiej (1740-1742) wydana została „Theatre de la Guerre en Silesie nouvelle Carte”. Jej autor, francuski inżynier i geograf królewski George Louis le Rouge, obok właściwej mapy umieścił opis przyczyn wojny i przebieg kampanii 1741 roku. Kolorową mapę uzupełnia plan Wrocławia. Z początku XIX wieku pochodzą mapy administracyjne i gospodarcze. Wśród nich znajduje się mapa „Generalcharte von Schlesien”, opra-

cowana przez F. L. Güssefelda, znanego kartografa i doradcę naukowego w oficynie „Spadkobierców Homanna” oraz mapa geologiczna Górnego Śląska, przygotowana przez R. von Carnalla, znanego wówczas geologa-górnika. Na przełomie XIX i XX wieku wydane zostały mapy topograficzne Śląska w skali 1:25000. Na wielu z nich naniesiono, będące wynikiem nasilonych działań germanizacyjnych, nowe, zniemczone nazwy miejscowości. Mapy nowych granic państwowych z 1921 r. są szczególnie cenne dla badaczy okresu plebiscytowego. Kilka lat temu Biblioteka wzbogaciła się o cenne dary kartograficzne z pierwszych trzech dziesięcioleci XX wieku. Pierwszy z nich to zbiór planów miast śląskich, w których ulokowane były garnizony wojskowe VI Korpusu Armii Niemieckiej. Zawiera on tak plany miast, jak i plany koszar wojskowych z dokładnie rozrysowanymi budynkami. Natomiast na wielkoarkuszowym planie Opola z 1927 r. przygotowanym przez kartografa Mullera bardzo dokładnie ukazano ulice miasta wraz ze stojącymi przy nich budynkami, na których można nawet odczytać numery domów.

Zasadniczą część zbioru grafiki zabytkowej reprezentują formy graficzne powstałe w europejskich warsztatach mistrzów niderlandzkich, francuskich, niemieckich i włoskich, wykonanych techniką drzeworytu, miedziorytu, akwaforty, stalorytu i litografii. Mam nadzieję, że są to najbardziej reprezentatywne pod względem treści i znaczenia dla dorobku kultury europejskiej „substytuty malarstwa”. Często te kopie dzieł wybitnych malarzy i rzeźbiarzy były jedynym sposobem na poznanie oryginałów znajdujących się w niedostępnych dla ogółu kolekcjach różnych właścicieli. Powstałe na przestrzeni wieków grafiki, dają świadectwo zainteresowań kolekcjonerów XVI, XVII, XVIII, XIX i XX wieku. Najstarsze ze zgromadzonych grafik pochodzą z 1590 roku i ilustrują I i II księgę „Metamorfoz” Owidiusza. Wykonane techniką miedziorytu w warsztacie H. Goltziusa, na 20 planszach pokazują świat ludzi i świat mitów z jego nimfami, muzami i bóstwami. Te ostatnie często reprezentuje sam Jowisz uwodzący śmiertelniczki: Io, Kalisto czy Europę. Grafiki znajdują się także

w starodrukach, niewątpliwie wzbogacając je. Wystarczy wymienić wzmiankowane już lipskie wydanie „Metamorfoz” z 1590 r., które zilustrowano drzeworytowymi przedstawieniami, czy choćby kilkanaście tomików „La Mythologie”, wydawanych w XVIII wieku w Paryżu. Ważnym elementem tych ostatnich są liczne kolorowane miedzioryty ukazujące bóstwa pochodzące z kręgów kulturowych Bliskiego Wschodu i basenu Morza Śródziemnego. W wielu starodrukach zachowały się też piękne, całostronicowe frontispisy, tematyką nawiązujące do treści dzieła. Pozostając w kręgu antycznym, należy wspomnieć o 40 zabytkach architektury miast rzymskich, które techniką miedziorytu przedstawił Aegidius Sadeler (Praga 1606 r.). Wymieńmy najbardziej znane w Wiecznym Mieście: „Circus Maximus”, „Forum Nerwy”, „Świątynię Jowisza Statora”, „Kolosium”, czy choćby „Septizodium”. Wspomniane budowle, a raczej to co z nich przetrwało do początków XVII wieku, niewątpliwie pobudzały wyobraźnię zwiedzających je tubylców i turystów. Ruiny inspirowały również w następnym wieku, kiedy to działał miedziorytnik i architekt G. B. Piranesi (1758-1810). Jego akwaforty utrwaliły w wyobraźni ludzkiej ruiny rzymskich budowli z XVIII wieku i tym samym zatrzymały Rzym w pewnym okresie jego dziejów. Plansze Piranesiego, poddane konserwacji, odzyskały swoje walory estetyczne a jednocześnie wartość dokumentu historyczno-architektonicznego, o czy będą mogli Państwo przekonać się na wystawie we wrześniu w Muzeum Diecezjalnym.

W zbiorach grafiki zabytkowej wyróżniają się grafiki reprodukcyjne rzeźb i obrazów. Te pierwsze przedstawiają znane w starożytności zabytki statuaryczne, np. „Chłopca z gęsią” Boetosa z III w. p.n.e., czy z I w. p.n.e. „Chłopca wyjmującego ciem z nogi”, znanego pod nazwą „Spinario”. Obie rzeźby, bardzo znane i często reprodukowane przez antycznych kopistów, stały się popularnym wzorem dla grafików działających na przełomie XVIII i XIX wieku, w tym dla rytownika francuskiego Henri G. Chatillona.

Autorami wielu rycin pozostających w zbiorach WBP byli działa-

jący we Francji graficy reprodukcyjni tej miary, co A. Morel, R. Massard, E. Morace. Na grafikach sygnowanych ich nazwiskami występują też nazwiska rysowników oraz malarzy (w przypadku kopii obrazów). Reprodukcje obrazów zdobią zamek w Rogowie. A istotnie jest co podziwiać. Uwagę zwiedzających zawsze wzbudzają miedzioryty dużych formatów: „Aurora” wykonana przez Morgghena wg fresku Guido Reni, czy autorstwa Dominica Cunego „Kaplica Sykstyńska” oraz „Bajazyt”. Są też XIX-wieczne litografie Francuza Le Villaine przedstawiające przywódców powstania listopadowego, czy heliograwiury dające przegląd władców Polski. Różnorodna a jednocześnie najliczniejsza jest grupa scen rodzajowych. W cyklu składającym się z 50 rycin B. Pinelli w 1809 roku ukazał tańce i stroje z różnych regionów Włoch, w tym nie zabrakło tańca z niedźwiedziem. Sceny rodzajowe autorstwa sztycharzy francuskich i niderlandzkich często pojawiają się w zbiorach Biblioteki. Tak więc widzimy wizytę u cyrulika (wg A. Brouvera), usunięcie zęba (wg G. Dou), scenkę nauczania dzieci w klasie wielooddziałowej, w której każdy z uczniów zajmuje się czymś innym, zgoła nie nauką (wg A. Ostade). Wiele z grafik reprodukuje obrazy D. Teniersa: „Dwóch palaczy”, „Szynk”, „Grajek”, „Kobziarz” oraz przedstawienie, które swoją treścią nawiązuje do odwiecznych poszukiwań człowieka. Chodzi o „Alchemika” skopiowanego w XVIII wieku przez paryskiego rytownika J. Peree.

Kilkanaście sztychów z XVIII wieku autorstwa Ridingerów – Johanna Eliasa oraz Martina Eliasa ukazuje sceny myśliwskie z polowania na dzika, niedźwiedzia czy jelenia. Widzimy zwierzęta w ruchu, uciekające, ranne, szczute przez psy, a także walczące o pożywienie.

Nie brakuje scen religijnych obrazujących świętych i ludzi modlących się. Są też sceny biblijne. Te ostatnie to głównie akwaforty wykonane w XVII wieku w Holandii przez Caspara i Jana Luykena oraz Biblia wydana w 1748 roku w Augsburgu. W Biblii tej, wydanej w postaci albumu, znalazło się ponad 100 misternie wykonanych miedziorytów autorstwa Josepha i Johanna Klauberów.

Zbiory zabytkowe Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Opolu nie należą do martwych. Permanentnie wzbogacane stały się przedmiotem naukowych badań specjalistów różnych dziedzin nauki. Są też popularyzowane. Dzięki temu szersze grono zainteresowanych ma możliwość poznania niedostępnych na co dzień najstarszych zasobów kultury europejskiej. Popularyzacja ma charakter wieloaspektowy. Z jednej strony organizuje się ekspozycje w gościnnych salach muzeów Opoli i województwa, na których zbiory prezentowane są monograficznie. Wystarczy wymienić wystawy z ostatnich lat: „Śląsk na starych mapach”, „Postaci antyczne w grafice”, „Wątki antyczne w grafice europejskiej”, „Dzieje Polski w starych księgach zapisane” czy „Grafika religijna ze zbiorów WBP w Opolu” przygotowane wg scenariusza M. Koćwin. Z drugiej strony Biblioteka udostępnia muzeom wybrane zbiory, które wzbogacają ekspozycje muzealne o charakterze czasowym. Ze zrozumiałych względów konserwatorskich nie mogą być te ruchome zabytki zbyt długo i często pokazywane. Konieczne więc stało się wydawanie informatorów i katalogów popularyzujących ten rodzaj zbiorów. Często popularyzację uniemożliwia zły stan zachowania starodruku, mapy czy grafiki. Tak ważna więc wydaje się być konserwacja i dbałość o to, co przetrwało i jest świadectwem dawnych dziejów, a tym samym tworzących te dzieje Ludzi.

Alina Kubisa

Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Opolu

*Biblioteka tworzy historię i przez
historię jest stwarzana*

Maurice Godelier

Archiwum pedagogiczne i zbiory specjalne Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Opolu

Stwierdzenie współczesnego francuskiego uczonego, filozofa i antropologa, Maurice Godelier'a przyjąłam jako motto mojej „wycieczki” po zbiorach PBW i wyszukiwaniu ciekawych kolekcji.

Biblioteka jest częścią historii człowieka. Jako system społeczny stworzony przez ludzi bierze udział w tworzeniu historii poprzez spełnianie swoich funkcji. Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka jest biblioteką specjalną i zgodnie ze swoim statutem zobligowana jest do gromadzenia w szczególności literatury z zakresu pedagogiki i nauk pokrewnych, publikacji naukowych z różnych dziedzin wiedzy objętych ramowymi planami nauczania, literatury pięknej, w tym książki z zestawu lektur, piśmiennictwa z bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, programów nauczania, materiałów dotyczących regionu.

Nasza część historii, to głównie dzieje pedagogiki, nauczania, nauczycielstwa oraz Śląska. Ten profil dominuje w naszych kolekcjach

Podstawowy księgozbiór zgromadzony przez Pedagogiczną Bibliotekę Wojewódzką składa się z 645.754 egzemplarzy wydawnictw udostępnianych w bibliotece głównej i bibliotekach filialnych na terenie całego województwa. W chwili obecnej 71% nauczycieli województwa korzysta z naszych zbiorów.

Z księgozbioru podstawowego wyodrębniono wiele kolekcji. Wybrałam do omówienia następujące :

1. Archiwum pedagogiczne.
2. Zbiory o Śląsku (Silesiaca).

3. Wydawnictwa zwarte przedwojenne.
4. Kompletty czasopism.
5. Zbiory audiowizualne.

1. Archiwum pedagogiczne

Archiwum pedagogiczne PBW zaczęła tworzyć w 1999 roku. Kolekcję stanowi zbiór dzieł o tematyce pedagogicznej, psychologicznej, socjologicznej dziś już nieaktualnych merytorycznie, lecz cennych jako źródła do pracy naukowej. W latach 50, 60, 70 dwudziestego wieku PBW gromadziła zbiory pedagogiczne wieloegzemplarzowo. Książki, które trafiają do archiwum są wybranym egzemplarzem w dobrym stanie fizycznym, nie wypożyczanym co najmniej przez ostatnie dziesięć lat. Pozostałe egzemplarze ulegają selekcji. Bibliotekarz tworzący archiwum rozpoczyna pracę od analizy zbiorów w wybranym dziale katalogu rzeczowego, następnie ocenia przydatność wydawnictwa dla archiwum. Wydawnictwa należące do tej kolekcji są odpowiednio zaznaczone we wszystkich katalogach biblioteki i udostępniane czytelnikom.

W Archiwum pedagogicznym gromadzimy informatory, podręczniki, programy, przewodniki dla nauczycieli i inne książki o tematyce pedagogicznej i pokrewnej. Kolekcja ta umożliwia prześledzenie jak w XX wieku zmieniały się metody nauczania poszczególnych przedmiotów, jakiej ewolucji ulegały podręczniki, a także cele i ideały wychowania. Coraz częściej z kolekcji korzystają studenci przy pisaniu prac magisterskich, zwłaszcza jeśli chcą przedstawić historyczne ujęcie swojego tematu.

2. Silesiaca

Jest to tworzona przez pracowników biblioteki kolekcja prezentyjna wydawnictw zwartych i czasopism dotyczących Śląska Opolskiego. Powstała w odpowiedzi na zapotrzebowanie czytelników poszukujących wiedzy o regionie. Kolekcja zawiera wydawnictwa ze wszystkich dziedzin wiedzy, najliczniej jednak prezentowane są wydawnictwa dotyczące oświaty na Śląsku Opolskim oraz historii

naszego regionu. Kolekcja zawiera również sporo wydawnictw na temat sztuki i zabytków Śląska Opolskiego. Wydawnictwa oświatowe odzwierciedlają historię oświaty na Śląsku Opolskim na przestrzeni XIX i XX wieku, a także losy poszczególnych placówek i instytucji oświatowych. W kolekcji liczną reprezentację mają książki poświęcone gwarze śląskiej, a także twórczości literackiej i historii literatury śląskiej. Dział geograficzny zawiera głównie mapy i przewodniki, w tym mające wartość historyczną np. „Turystyczno-krajoznawczy przewodnik po województwie śląskim” z 1937 roku. Kolekcja zawiera również wiele biografii wybitnych Ślązaków, w tym sylwetki bibliotekarzy naszego regionu. Wydawnictwa historyczne zgromadzone w kolekcji dokumentują wieloaspektowo historię Śląska Opolskiego. Są wśród nich wydawnictwa posiadające wartość archiwalną np. „Książęta Szląscy” oprac. przez Michała Bonieckiego z 1874 r. lub „Przysłowia i mowy potoczne ludu polskiego w Szląsku” zebrane przez Józefa Lompę w 1853 roku.

W dziale historycznym ponadto wydzielono zbiory dotyczące powstań śląskich oraz albumy.

3. Wydawnictwa przedwojenne

Na drodze darowizn różnych osób prywatnych i instytucji Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka zgromadziła kolekcję około 5 tysięcy woluminów z XIX i początków XX wieku. W skład kolekcji wchodzi książki o bardzo różnorodnej tematyce od literatury pięknej do dzieł naukowych i filozoficznych w różnych językach. Znajdziemy tutaj:

- „Pisma wszystkie” Aleksandra Fredry z 1926 roku wydane przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich
- książki wydane na początku XX wieku przez Akademię Umiejętności np. „Bibliografia słowianoznawstwa polskiego” Edmunda Kołodziejczyka z 1911 roku
- poradniki metodyczne dla szkół galicyjskich z okresu zaborów wydane przez wydawnictwo A. Mullera-Frobelhaus’a, np. „Nowe kierunki w elementarnej nauce rysunków: wskazówki

- do użytku szkolnego” z 1907 roku.
- przedwojenne wydania serii „Biblioteka Narodowa”.

4. Czasopisma

Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka posiada bogaty zbiór czasopism zgodny ze swoim profilem.

Są to głównie periodyki o tematyce pedagogicznej i psychologicznej dotyczące oświaty, nauczania i wszelkich zagadnień związanych ze szkolnictwem. Niemniej możemy się pochwalić unikalnymi kompletami lub prawie kompletami czasopism o wartości archiwalnej. Należą do nich:

- Atheneum od roku 1876-1893
- Biblioteka Warszawska od roku 1841-1899
- Szkoła 1878
- Muzeum 1888 -1938
- Świat (Kraków) 1888
- Chimera 1901-1907
- Książka 1901-1910
- Sfinks 1910-1912
- Przegląd Warszawski 1921-1925
- Wierchy 1923-1973
- Polonista 1931-36
- Teatr w szkole 1936-39
- Pamiętnik Towarzystwa Literackiego im. A. Mickiewicza 1889-90
- Marchoń 1934-1938
- Kuźnica 1946-1947

Posiadamy również pełne komplety czasopism kontynuowanych do dzisiaj :

- Kwartalnik Historyczny – 1887-
- Mówią Wieki 1958-
- Pamiętnik Literacki 1906-
- Polityka 1958-

- Twórczość 1945-
- Dialog 1956-

5. Zbiory specjalne

Jest to kolekcja zbiorów zgromadzonych na użytek nauczycieli i studentów. Zgromadzono tu środki dydaktyczne, głównie audiowizualne, które służyć mają nauczycielom i studentom w realizacji procesu dydaktycznego i wychowawczego. Stanowią ponadto ciekawy materiał do samokształcenia, pogłębiania wiedzy i zainteresowań.

W wydziale znajdują się następujące rodzaje zbiorów:

- kasety wideo
- kasety magnetofonowe
- płyty analogowe i kompaktowe
- teki zbiorów ilustracyjnych
- przezrocza zwojowe i klatkowe
- fazogramy i foliogramy
- zbiory na nośnikach elektronicznych, w tym multimedia
- reprodukcje malarskie
- albumy

Ze zbiorów korzystać mogą wszyscy posiadający aktualną kartę PBW Opole. Do dyspozycji użytkowników pozostaje cały warsztat informacyjny: tradycyjny katalog i kartoteki kartkowe, katalog komputerowy, księgozbiór podręczny, zestawienia bibliograficzne środków audiowizualnych. W Wydziale udostępnia się sprzęt do przeglądania wszystkich materiałów, także stanowisko multimedialne. Posiadamy bogatą kolekcję płyt winylowych oraz książki mówionej. W kolekcji tej znajduje się również unikatowy zbiór materiałów propagandowych w postaci ilustracji i nagrań. Posiadamy również zbiory zdjęć dokumentalnych z lat 50, 60, 70. Zbiór ten zwiera również oryginalną kolekcję przezroczy wykonanych przez artystę opolskiego Fryderyka Kremsera w latach 70-tych prezentujących zabytki Opola i regionu opolskiego.

Izabela Kuc

*Biblioteka Państwowego Instytutu Naukowego –
Instytutu Śląskiego w Opolu*

Czasopisma i zbiory specjalne w Bibliotece PIN – Instytutu Śląskiego w Opolu

Komunikat wygłoszony na spotkaniu seminaryjnym we wrześniu ubiegłego roku zawierał ogólną charakterystykę zbiorów Biblioteki Instytutu Śląskiego. Tym razem – krótkie omówienie zespołu czasopism oraz zbiorów specjalnych naszej biblioteki.

I. Czasopisma

Ich zasób liczy około 21 tys. woluminów.

Pominięta tu zostanie charakterystyka ogólnokrajowych i zagranicznych czasopism naukowych, typu wydawnictwa PAN-owskie, czy zeszyty wyższych uczelni, bo te znajdują się w każdej bibliotece naukowej. Wydaje się, że tym co wyróżnia naszą bibliotekę spośród innych jest szczególna dbałość o pozyskiwanie czasopism śląskich. Chodzi tu zarówno o czasopisma wydawane na Śląsku, jak też poza nim, lecz treściowo powiązane z naszym regionem.

Ta pierwsza grupa reprezentowana jest w naszych zbiorach przez periodyki przedwojenne, takie jak:

- *Oberschlesien. Zeitschrift zur Pflege der Kenntnis und Vertretung der Interessen Oberschlesiens* (Kattowitz 1903-1919),
- *Dziennik Ustaw Śląskich* (Katowice 1922-1938),
- *Głosy z nad Odry* (Opole 1918-1922),
- *Der Oberschlesier. Monatschrift für heimatliche Kulturleben* (Oppeln 1925-1942).

Spśród wymienionych periodyków zwłaszcza ten ostatni jest często wykorzystywany przez czytelników, jako nieocenione źródło wiedzy o międzywojennym Śląsku.

Ze zrozumiałych względów łatwiejsze było kompletowanie cza-

pism wydawanych na Śląsku po 1945 r.

Posiadamy całe ciągi, m.in.:

- *Odry* (Wrocław 1961-),
- *Poglądów* (Katowice 1962-1983),
- *Zarania Śląskiego* (Katowice 1911/1912-),
- *Śląskiego Kwartalnika Historycznego Sobótka* (Wrocław 1946-),
- *Kwartalnika Opolskiego* (Opole 1955-),
- *Głosu Olesna* (Olesno 1966-1989),
- *Zeszytów Gliwickich* (Gliwice 1963-),
- *Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych* (Katowice 1968-),
- *Studiów Śląskich* (Opole 1958-) – organu naukowego Instytutu i wielu, wielu innych.

Szczególnie wartościowy jest zbiór zagranicznych czasopism poświęconych tematyce śląskiej.

Spośród niemieckich tytułów należy wymienić:

- *Archiv für schlesische Kirchengeschichte* (Münster Bd. 59: 1968-) – rocznik poświęcony historii oraz – częściowo – współczesności Kościoła na Śląsku.
- *Jahrbuch für schlesische Kirchengeschichte* (Stuttgart Bd. 38: 1959-) – pismo poświęcone głównie historii Kościoła ewangelickiego na Dolnym Śląsku.
- *Oberschlesisches Jahrbuch* (Dülmen Bd. 1: 1985-) – rocznik o szerokim zakresie tematycznym, w którym zamieszczane są m. in. artykuły historyczne, a także na przykład teksty literackie niemieckojęzycznych pisarzy śląskich.
- *Ostdeutsche Gedenktage. Persönlichkeiten und historische Ereignisse* (Bonn 1973-) – cenny rocznik z biogramami wybitnych postaci (historycznych i współczesnych) związanych ze Śląskiem, opatrzonymi portretami.

- *Schlesien. Kunst, Wissenschaft, Volkskunde* (Sigmaringen Bd. 1 : 1956-) – kwartalnik poświęcony literaturze, sztuce, językowi, folklorowi. Zamieszczane w nim są także teksty literackie. Sporą część stanowią artykuły biograficzne.
- *Schlesische Nachrichten. Zeitung für Schlesien* (Königswinter 1988-) – dwutygodnik – organ ziomkostw Ślązaków i Górnoślązaków, zamieszcza wiele aktualności ze Śląska.

W tym miejscu należy wspomnieć jeszcze o dwóch tytułach czeskich. Pierwszy z nich to:

- *Slezský sbornik* (Opava R. 44: 1946-) – kwartalnik naukowy wydawany aktualnie przez Slezský ústav w Opawie – czeski odpowiednik opolskiego Instytutu Śląskiego. Jego zawartość to w przeważającej większości artykuły historyczne, także na temat polskiej części Śląska. Warto zaznaczyć, że swoje prace publikują w nim również autorzy opolscy.

Drugi czeski tytuł:

- *Tešínsko. Vlastivědný časopis* (Český Těšín 1962-) – kwartalnik wydawany przez Muzeum Cieszyńskie, zamieszcza głównie materiały historyczne.

Uzupełnieniem zespołu czasopism są – bardzo często wykorzystywane – mikrofilmy. W ich zasobie znajdziemy około 30 tytułów prasy śląskiej, niedostępnej w oryginale w naszym mieście. Jest to zarówno prasa przedwojenna (dla przykładu: *Gazeta Robotnicza*, Berlin; Katowice 1891-1948, *Polonia*, Katowice 1926-1934, *Polska Zachodnia*, Katowice 1926-1939, *Powstaniec Śląski*, Katowice 1927-1939), jak i powojenna (m.in. *Dziennik Zachodni*, Katowice 1945-1956, *Trybuna Robotnicza*, Katowice 1945-1970).

II. Zbiory specjalne

Od początku istnienia Instytutu Śląskiego, to jest od 1957 r. powstawały w nim rozmaite opracowania, ekspertyzy, raporty z badań. Większa część tych materiałów nie była publikowana, gromadzono je natomiast w tzw. Archiwum Prac Naukowych. W końcu lat 70-tych

jego zasoby zostały włączone do biblioteki Instytutu i od tej pory funkcjonują jako zbiory specjalne biblioteki, potocznie nazywa się je często archiwaliami. Zbiór ten składa się z około 7 tys. jednostek.

Co znajdziemy w zbiorach specjalnych biblioteki ?

Wyróżnić można kilka zespołów:

1. Materiały niepublikowane, będące pokłosiem prac badawczych, prowadzonych przez pracowników naukowych Instytutu.

W tej grupie uwagę zwracają materiały, które powstawały na przestrzeni dziesiątków lat podczas badań socjologicznych społeczności Śląska Opolskiego.

Biorąc pod uwagę aktualne duże zainteresowanie problematyką narodowościową i etniczną, można docenić ich istnienie i wartość naukową. Jako źródła do badań historii gospodarczej naszego regionu mogą służyć monografie gospodarcze powiatów województwa opolskiego, powstałe na początku lat 60-tych.

Podobnie charakter źródłowy mają materiały z badań etnograficznych poszczególnych wsi Opolszczyzny, wykonywanych na zlecenie Instytutu (także w latach 60-tych).

Z kolei w latach 70-tych i 80-tych istniał w obrębie Instytutu Zakład Badań Odrzańskich, którego działania naukowe koncentrowały się na problematyce gospodarczej dorzecza Odry a efekty tej pracy w postaci ekspertyz przekazywane były do biblioteki. Bardzo cennie ze względu na bogatą wartość naukową i poznawczą.

2. Zbiór opracowań przejętych przez Instytut po rozwiązanej w latach 70-tych Wojewódzkiej Pracowni Planów Regionalnych w Opolu. Znajdziemy tu wszelkie materiały związane z planowaniem przestrzennym i gospodarczym, także mapy – dotyczące Śląska Opolskiego.

3. Materiały po osobach zmarłych, w większości po pracownikach naukowych związanych ze Śląskiem, często z samym Instytutem. Godzi się wymienić tutaj następujące nazwiska: Alojzy Targ – historyk mieszkający i pracujący w Katowicach, prof. Józef Kokot –

długoletni dyr. Instytutu, Janina Ender – pedagog, Jadwiga Kucianka – historyk literatury z Katowic, prof. Franciszek Hawranek – historyk związany z Instytutem, Janina Tumińska – w latach 40-tych nauczycielka w Państwowym Gimnazjum i Liceum dla Dorosłych w Opolu, Szymon Koszyk – regionalny działacz społeczno-kulturalny.

W ich spuściznie do tej pory współcześni badacze znajdują nowe tropy i informacje związane z dziejami Śląska.

4. Biogramy i wspomnienia osób ważnych dla XIX i XX- wiecznych dziejów Śląska (zbiór liczy ok. 1400 nazwisk).

5. Oryginalne dokumenty archiwalne. W tej grupie znajdują się następujące zespoły:

a) Obóz koncentracyjny Dachau.

Są to książki ewidencyjne, spisy więźniów, rejestry zmarłych, fotografie.

Dokumenty przekazał Instytutowi prof. Teodor Musioł, były więzień tego obozu. W 1969 r. prof. Musioł wydał monografię obozu, w której zamieścił informację o tym, że dokumenty dachauowskie znajdują się właśnie w Instytucie. Stąd do tej pory z różnych stron Polski przychodzą zapytania związane z tymi dokumentami.

Bardzo cenny zbiór, wypożyczany m.in. przez Muzeum Dachau w Niemczech na okolicznościowe wystawy.

b) Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech. Kancelaria Naczelnictwa (1932-1939).

W skład zespołu wchodzi okólniki, dokumentacja obozów harcerskich, korespondencja itp. Dokumenty przekazał Instytutowi Józef Kachel – Naczelnik ZHPwN. Niestety, archiwalia te są w dużym stopniu zniszczone.

c) NSZZ „Solidarność”. Region Opolski 1980-1990.

Są to różne komunikaty, oświadczenia, gazety podziemne. Materiały przekazane przez jednego z pracowników Instytutu.

d) Komitety Obywatelskie na Śląsku Opolskim 1989-1991.

Materiały ze zbiorów Krzysztofa Zuby, autora monografii *Komitetu Obywatelskie na Śląsku Opolskim (1989-2001)*.

W uzupełnieniu powyższej charakterystyki informacja o fotografiach.

Zbiór ikonograficzny liczy 3900 pozycji fotografii oraz 1500 klatek negatywów. Znajdziemy w nim podobizny osób związanych ze Śląskiem, fotografie miejscowości, wydarzeń historycznych.

Zbiory specjalne są dokładnie opracowane i przeszukiwanie ich nie powinno sprawiać trudności.

Podane wyżej przykłady nie wyczerpują naturalnie omówienia całości zbiorów czasopism i zbiorów specjalnych, ale należy mieć nadzieję, że i ta krótka charakterystyka da ogólną orientację i będzie pomocna w obsłudze informacyjnej czytelników bibliotek opolskich.

**Dokumenty archiwalne organizacji „Niepodległość
i Demokracja” w zbiorach Biblioteki Głównej
Uniwersytetu Opolskiego**

17 października 1997 r. porucznik Edward Glowacki, członek Stowarzyszenia Kombatantów Polskich w Wielkiej Brytanii, przekazał Bibliotece Głównej Uniwersytetu Opolskiego zbiór czasopism wychodzących w okupowanej Polsce oraz zasób dokumentów archiwalnych Polskiego Ruchu Niepodległościowego „Niepodległość i Demokracja”.

W piśmie przekazującym dokumenty stwierdził: „Pragnę aby przekazany zbiór służył do pracy naukowej oraz badawczej pracownikom i studentom Uniwersytetu Opolskiego i innym osobom zainteresowanym dziejami organizacji Niepodległość i Demokracja”.

Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja” (NiD) zawiązał się 19 lutego 1945 r. w Londynie jako reakcja ówczesnego młodego pokolenia emigracji niepodległościowej na katastrofę jałtańską. W wydarzeniu tym widziało ono nie tylko akt zdrady Polski przez jej sojuszników, ale również konieczność poddania gruntownej rewizji wielu tradycyjnych założeń polskiej myśli politycznej.

Założycielami Ruchu byli członkowie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i Armii Krajowej. Działalnością swoją objął on ośrodki polskiej emigracji politycznej, w różnych krajach wolnego świata, od Anglii i Europy, poprzez Amerykę Północną i Południową aż do Australii. Skupiwszy w swoich szeregach ludzi o dużej dynamice intelektualnej i organizacyjnej, NiD od samego początku spełniał w życiu emigracji jednocześnie role inicjatora różnych akcji politycznych na rzecz sprawy polskiej, zwłaszcza na terenie międzynarodowym oraz ośrodka prac programowych.

Jeśli chodzi o inicjatywy polityczne NiD-u to dwie zasługują na specjalne podkreślenie. Pierwszą był memoriał skierowany w 1948 roku do senatora J.F. Dulles'a w sprawie pomocy społeczeństwom Europy Środkowo-Wschodniej w ich oporze przeciw sowietyzacji. Memoriał ten przyczynił się do zaniechania aktualnych wówczas planów tworzenia w tych krajach ośrodków czynnego oporu, natomiast zawarte w nim sugestie co do objęcia tych krajów akcją informacyjno-radiową znalazły wkrótce realizację w fakcie powstania Radia Wolnej Europy.

Jednocześnie autor memoriału Jan Nowak-Jeziorański, który był wtedy członkiem Centralnego Komitetu Wykonawczego NiD-u, został powołany na stanowisko kierownika sekcji polskiej.

Drugą ważną inicjatywą polityczną był memoriał NiD-u w sprawie tzw. Policy of Liberation, złożony amerykańskim politykom przez prezesa Centralnego Komitetu Wykonawczego Rowmunda Piłsudskiego w 1953 r. Postulat zaowocował powołaniem do życia w Nowym Jorku „Assembly of Captive European Nations.”

Inne inicjatywy NiD-u to między innymi:

a) opracowanie i wydanie, pod red. dra Zbigniewa Jordana w 1952 r. pierwszej źródłowej pracy jaka ukazała się w języku angielskim na Zachodzie, w obronie polskiej granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej,

b) dążenie do wiązania polskiej akcji niepodległościowej z ruchami wolnościowymi innych narodów Europy Środkowo-Wschodniej,

c) inicjatywa NiD-u utworzenia Międzynarodowej Federacji Wolnych Dziennikarzy – inicjator i pierwszy jej prezes, Bolesław Wierzbiański, był późniejszym redaktorem naczelnym „Nowego Dziennika” w Nowym Jorku, (dla przypomnienia – członek, uczestnik „okrągłego stołu” z ramienia organizacji polonijnych USA),

d) w roku 1980 wyszła ze środowiska NiD-u inicjatywa stworzenia w Londynie specjalnego ośrodka pn. „Studium Spraw Polskich w Wielkiej Brytanii” dla propagowania w prasie brytyjskiej wiado-

mości z Polski. Ośrodek ten, kierowany wówczas przez redaktora Jana Radomyskiego czynny był do lat dziewięćdziesiątych.

Działacze NiD-u odegrali również pionierską rolę przy tworzeniu organizacji społecznych na emigracji: Stowarzyszenia Polskich Kombatantów i Kola Armii Krajowej.

Wśród działaczy NiD-u wymienić należy również :

1. Stanisława Grocholskiego, prawnika i współzałożyciela NiD-u, wiceprezesa i sekretarza generalnego,
2. Zbigniewa Jordana, członka Rady Naczelnej i Centralnego Komitetu Wykonawczego, czołowego publicystę „Trybuny”, autora wielu broszur i książek, wykładowcę w amerykańskich i kanadyjskich uniwersytetach,
3. Stanisława Jordanowskiego, dziennikarza i prawnika,
4. Stanisława Kiersnowskiego,
5. Andrzeja Pomiana, prawnika, historyka, publicystę,
6. Jana Radomyskiego, prawnika, dziennikarza, publicystę

Konieczne należy wspomnieć o „Trybunie”, która zaczęła ukazywać się w 1946 r. i stanowiła organ prasowy NiD-u. Już jednak rok wcześniej Komitet Wydawniczy N i D-u opublikował jednodniówkę (maj 1945 r.) pod znamienym tytułem „Niepodległość i Demokracja”.

Zasady programowe NiD-u można streścić w zdaniu: dążenie do zapewnienia Polsce wolności nie może być ograniczone tylko do sprawy niepodległości, Polska niepodległa będzie dopiero wtedy krajem wolnym, gdy ustrój jej pozostanie oparty na zasadach demokratycznych to znaczy, gdy będzie zapewniał każdemu jej obywatelowi wolność polityczną, sprawiedliwość społeczną i równość startu życiowego.

Dlatego postulat niepodległości i postulat demokracji czyli wolności człowieka są ze sobą nierozzerwalnie związane i dopiero łącznie mogą zapewnić rzeczywistą wolność narodową.

Jak wiele tego typu organizacji, Polski Ruch Wolnościowy „NiD” posiadał swój statut i strukturę organizacyjną.

Statut NiD-u, kilkakrotnie uzupełniany, stwierdzał, że członkiem P RW NiD może być każdy Polak oraz obywatel polski narodowości obcej, który zgadza się z Zasadami Programowymi i zostanie przyjęty do Ruchu.

Struktura organizacyjna opierała się na zasadach demokratycznych, wszystkie władze pochodziły z wyborów przeprowadzanych w głosowaniu tajnym, które okresowo składały sprawozdania ze swej działalności przed wyborcami.

Organizacje terenowa NiD-u stanowiły:

- okręgi
- koła i zespoły
- mężowie zaufania.

Władzami naczelnymi PRW N i D były:

- Walny Zjazd
- Rada Naczelna – RN
- Centralny Komitet Wykonawczy – CKW
- Główna Komisja Rewizyjna
- Sad Organizacyjny.

Krótkie przedstawienie struktury organizacyjnej było celowe dla pełniejszego poznania zasobu dokumentów archiwalnych NiD-u.

Główny ich zręb to przede wszystkim dokumenty zjazdów, walnych zebrań, działalności i decyzji poszczególnych organów Ruchu różnych stopni.

Główny zręb zbioru archiwum NiD-u przekazany Bibliotece Głównej Uniwersytetu Opolskiego stanowi 7.774 strony dokumentów rękopiśmiennych i maszynopisów zgrupowanych w 50-ciu teczkach.

Zbiór został podzielony na 12 serii tematycznych.

Dokumenty zostały opracowane merytorycznie, chronologicznie i terytorialnie. Zakres chronologiczny dokumentów obejmuje okres od 1945 do 1987 roku.

Seria I: Deklaracje

W ramach serii wyodrębniono 1.318 stron dokumentów.

Deklaracje zawierają klauzule wyrażenia zgody na członkostwo w NiD, przestrzegania Statutu i Zasad Programowych, oraz dane personalne.

Seria II: Zebrania publiczne

Seria III: Zjazdy Walne

Seria IV: Wybory, Wybory do Rady Naczelnej,
Wybory uzupełniające

Seria V: Referaty

Seria VI: Walne zebrania

Seria VII: Rady Naczelne

Seria VIII: Zarząd Okręgu Wielka Brytania

Seria IX: Materiały programowe

Seria X: Zjazdy jubileuszowe

Seria XI: Finanse

Seria XII: Korespondencja różna.

W poszczególnych seriach najczęściej występujące materiały archiwalne to:

- zawiadomienia o zebraniach, programy zebrań i zjazdów
- wnioski programowe
- propozycje statutowe
- teksty uchwał i rezolucji
- komunikaty
- informacje o uczestnikach zjazdów
- dokumentacja o wynikach wyborów
- oświadczenia członków o zgodę na kandydowanie
- zgłoszenia kandydatów poszczególnych kół terenowych
- uchwały Rady Naczelnej
- dokumenty dotyczące prac Rady Naczelnej
- regulaminy zjazdów
- odezwy
- oceny sytuacji w N i D dokonywane przez jej członków

- tezy referatów
- biuletyny kół i okręgów
- teksty wystąpień podczas zebrań i zjazdów
- dokumenty dotyczące Zjazdu Jubileuszowego w 1970 i 1985 roku
- dokumentacja finansowa (zestawienia kosztów, rachunki, pokwitowania odbioru)
- afisze, ulotki
- broszury i tezy wystąpień publicznych prelegentów
- liczna korespondencja członków i działaczy dotycząca całokształtu działalności N i D-u, polemiki.

Zbiór archiwum Polskiego Ruchu Wolnościowego „Niepodległość i Demokracja” przechowywany w Bibliotece Głównej Uniwersytetu Opolskiego stanowi dokument działalności organizacji polonijnej tamtych czasów, służyć będzie z pewnością do badań historycznych i wzbogaci zasoby biblioteczne.

Komunikat opracowano na podstawie dokumentów archiwum organizacji PRW „N i D” znajdujących się w zbiorach Biblioteki Głównej Uniwersytetu Opolskiego.

